

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf.

November—December 1889.

6-ik fűzet.

A BIBLIA AZ ÉLET.

Szokták a bibliát könyvek könyvének is nevezni. Ugy akarom ezt magamnak magyarázni, hogy a biblia különösen vallással, hittel és erkölcsi törvényekkel foglalkozik s csak ezek lehetnek tárgyai, a többi könyvek pedig másféle tudományokkal: természettudományok, történelem, számtan, csillagászat stb. És ezek a tudományok külön-külön és együttesen lehető biztos anyagot adnak a hit és vallásos fogalom szerzésre. Mert ha azt kérjük magunktól, hogy mi a vallás, erre a legtermészetesebb és ellent nem mondható felelet az lehet: a vallás az Istennek megismerése és tisztelete. S már a biblia szavai, sőt minden gondolkozó ember szerint is Istent csak a nagy mindenségből s az ő munkáiból, a teremtett világ rendjéből lehet megismerni. Kétségtelen dolog pedig, hogy a világot, a teremtett dolgokat, azok rendjét és törvényét, valamint a történelmi eseményeket is a szaktudományok elég buzgalommal és nagy ellenőrzéssel vizsgálják és kutatják. A bibliamagyarázókon van tehát a sor a felfedezett és felfedezendő természeti és történelmi igazságokból a legmélyebb és legtisztább hitet és meggyőződést terjeszteni Isten lételéről, teremtő erejéről, mindenhatóságáról, mindenütt való jelenlétéről stb. stb. Mert midőn ez által terjesztetik a tudás, másfelől az Istenről való hit is tisztább és világosabb leend; mert csodálatos, de úgy van, hogy az embereknek egy nagy tömege ezen tudás hiánya miatt hajlandó a képtelen dolgoknak hivesére, ugyannyira, hogy a tudatlan ember előtt nem is hit az, a mi nem képtelen és babona.

Nekem úgy tetszik, hogy a biblia talán azért, mert évszázaktól fogva van közhasználatban, mert az egyes házaknál s minden templomban megvan, abból mondatokat idéznek, melyek megnyugtatók, vigasztalók, feddők, utbaigazitók, — úgy tetszik, mondom, mintha a bibliához, körülötte, benne, alatta, felette vagy akárhol, hozzá volna kötve az Isten eszméje — s valamint elvétett dolognak tartom, hogy a bibliából magyaráztassanak meg azok az igazságok, melyekre a színképelemző eszközök, a górcső, a retorták, az analysis és synthesis és a

különböző ásatások, kutatások s mindennemű tudományos eszközök vezetnek, éppen úgy a lélek aberratiojának tartom, ha egy-egy erő, annak tulajdonsága, tegyük fel, a nehézkedés vagy a delej, vagy bármelyik is, a melybe Isten koronként bepillantani enged, már azzal valaki Istent helyettesíteni és azt az erőt Isten trónusába emelni akarná.

Azonban a vallás nemcsak Isten megismerésében, hanem Istennek tisztelésében is áll; Isten tisztelése pedig az ő akaratjának teljesítése, mely szerint a ki Istent tiszteli, mindig oly dolgot cselekszik, mely által Istennek jó tetszését és saját lelkiismeretének nyugalmát megnyerheti; és a mi őt mind a jelen, mind a jövő életre nézve megnyugtatja és boldogítja. De van-e irott törvény az Isten akaratja felől? És ha van, miből győződhetik meg az ember annak igazságáról? Nekem úgy tetszik, hogy ez a törvény, a mely oly sokféle könyvben van megörökítve — nevezzük erkölcsi törvényeknek — igen tágas és sokszor egymásnak ellentmondó. Keresztezi azt az érdek, a megélhetés, a létfenntartás, a haszon-principium és sok másféle érdek, úgy, hogy ezekből lehetetlen megállítani: mi az Isten akaratja; mert ezen elvek követése mellett igen jól meg lehet nyugtatni a lelkiismeretet, a rossz cselekedetben is, és alig egy-két bűn marad fenn, az is helyi szokás szerint, melynek elkövetése a lelkiismeret vádoló hangját felkölti. Valamint megfordítva ez áll az erényekre nézve is. Egy tekintetet vetve a költészeti irodalom egy nagyobb részére, látjuk, hogy a következetesen véghez vitt bűnös cselekmények sokszor oly szépen és nagyszerűleg vannak festve, hogy a kicsiny és a cselekvényekhez nem eléggé mért Nemesis nem képes elnyomni azt a titkon felkelő vágyat, hogy ő is úgy szeretne élni, ő okosabb lenne, elkerülné azt a forduló pontot, mely a Nemesisnek oka volt. Irott vallásos törvénykönyv a sok bölcsészeti és költészeti irományok közt egy van: az Isten kijelentése az evangeliumban, nem is téve hozzá az apostolok magyarázatait, annál kevésbé a későbbi sz. atyák magyarázatait és a felekezeti elfogultság s önzés szülte határozatokat, melyeket, ha magokban kötelezőknek ismernénk el, akkor igazán nem leszünk képesek megkülönböztetni a bűnt az erénytől, a szépet a rúttól.

Ám az emberi természet nincs s nem is lehet megelégedve csak azon hittel, hogy a Jézus mondta, hogy az evangeliumban van megírva. Mint a természeti dolgok vizsgálásában az értelem a legvégső okot keresi, s a dolgokban nyilatkozó törvényből mondja ki: így kell lenni, mert így kívánja az erők felfedezett tulajdonsága; az erkölcsi életben is azt kérdi: miért ez a parancsolat isteni kijelentés? mivel

van az szentesítve? Mi annak a criterionja? Vajjon csakugyan Isten akaratja-e s nem egyes, gonosz, haszonleső emberek találmánya?

Tolstoj Leó grófról írják, hogy terjedelmes bírtokán palotájában iskolát nyitott a község 40—50 gyermekeinek. Ez iskolában a tanítónak nem volt szabad fegyelmet gyakorolni, büntetést szabni, rendelkezni, hanem a harang szavára önként felgyülekező gyermekek azt cselekedték, a mit akartak: könyvet kértek elő, tanultak vagy dula-kodtak, sirtak, hogy maguk közt fejlődjék ki a törvény, a mi aztán szabály lett közöttük. Tolstoj Leó gróf terjedelmes munkát íra megfigyeléséről, s ennek következtében a fegyelem és törvényről, a mi a gyermekek által fejlődött ki, s a mi annál fogva a leghelyesebbnek nevezhető, mivel az az emberi, sőt gyermeki megromlott természetnek volt kifolyása. E tanulmányt egy franczia író lefordította. Előbeszédében magasztalja az eljárást, mint olyant, mely által a polgári és politikai társadalomban lehető positiv törvények a leghivebb ki-nyomata lenne az emberiség kívánalmainak és szükségleteinek, a nép szava Isten szava lévén.

Következnék tehát ebből, hogy az evangelium nyomán a keresztény morálban érvényben levő törvények igaz voltának is ily eljárás lenne a próbája, hogy vajjon isteni kijelentés volna-e. De miként lehetne ma a föld annyi millió lakosai között e kísérletet végbe vinni? Azonban erre most nincs is szükség; végbe ment ez az experimentatio az első emberpár teremtésétől fogva — s midőn a bűn e földön sok évszázak mulva ismét elszaporodott, a vétek és erény összezavarodott . . . végbe ment a kísérlet újra az özönviz után egy-egy szigeten megmaradott néhány ember s azoknak elszaporodott családja között, és ezek a tapasztalatok hagyományként megmaradtak, feljegyeztettek, és Isten az emberiség természetéhez s céljaihoz az abból folyó igazságokat, kívánalmakat koronként s végül sz. fia által az evangéliumban kijelentette. Az emberiség az ő életével csak sietteti az ily katasztrófális uton való kísérlet megújulását, ha nem is az özönvizzel, de a háboru tüzével. Ma tehát a keresztény morál méltán alapszik az evangelium igazságain, a Jézus életén és példáján, mint isteni kijelentésen.

Igaz, csak néhány lapra terjed a Jézus evangéliuma, de ez mégis elég az emberiség boldogítására és üdvösségére. Csak hét alaphangból áll a hangok összesége, de ki képes kiszámítani az ezen hangokból összeállított vagy állítandó elragadó, leverő, lelkesítő, buzdító stb. dallamokat, melyek végtelen változatokban alakulnak az emberi érzelmek fejlődése és mivelődése szerint. Nem négy elem alkotja-e az

életműszeres lényeket? s mily végéremehetetlen a különböző egyének sokasága, melyek az átomok különböző mennyisége és elhelyezkedése által alkotják a föld organicus szépségeit. Az Isten akaratja is kétségbevonhatatlanul nyilvánul a Jézus által kijelentett, az evangéliumban megirt igazságokon. Ez igazságokat magyarázták az apostolok, a későbbi theologusok, vulgó sz. atyák, magyarázta az egyház, az állami, politikai közvélemény, igazgatás és igazságszolgáltatás, magyarázza a költészet, szépirodalom és művészet kisebb és nagyobb sikerrel és kísérlettel, és keresi azon igazságok nyilvánulásait, melyekből az isteni főbölcse ség koronként egy-egy vonást a föld különböző népeinek juttatni akar, az emberiség tökéletesbülése, a sziv és lélek nemesebb érzelmei szerint. Emberré lett Isten Jézus vagy Istenné lett Ember Jézus, vagy természetes ember utján történt a kijelentés? az az Isten igazságaiban változást nem tesz, az egyik épen olyan csodálatos, mint a másik, a melyre a meg nem érthetés annyit szokott mondani, hogy mysterium, sz. titok . . . s a mely szintegy, mint Buddha átváltozása, a Shakia Muni legenda, Isis és Osiris és a görög theogoniai személyek, a közvetlenség erőtelen gyarlóságainak bizonyítékai.

Igen érdekes volna az evangélium e törvényeit rendszerbe szedni. Tették is ezt az ugynevezett moral philosophiai munkákban. De az nem teszi nélkülözhetővé az evangéliumban elszórva levő mondatokat, parancsolat — parabolák — hasonlatok által kifejezett nagyrétegmű igazságokat, a Jézus életében előforduló szép és megható eseményeket stb. stb. Szébb az ugy a mint van elszórva az evangéliumban. Minden lélek tud abból szép és szebb morált, eszményt alkotni a végtelen tökéletességig. Mert feltaláltatik abban akár az egyes lelkek nyugalma, akár a jövő reményeire, akár a polgári, vagy egyéni élet szabadságára és az állami életre vonatkozó dolog a legújabb eszméig: a tiszta, a szabados, a jogosult socialismus legnemesebb értelemben vett fogalmáig. Csak kérdezni kell ugy a mint a Jézus által kijelentetett, ugy a mint az Istennek akaratja, ugy a mint azt a sziv, lélek, lelkiismeret és az emberiség előbbre haladó tökéletesedése kívánja, ugy a mint azok felett az isteni szeretet, bölcsesség eszméje leng.

Istennek e kijelentésbeli igazságait tehát tudni és abban feltétlenül hinni szükséges. Mert ezek épen ugy alapjai az életnek, mint az a tiz alapszám, melyből a legnehezebb logarithmus kiszámítható; mint a legegyszerűbb háromszög alak, vagy három oldalú pyramis, melyeken alapszik az összes előfordulható szabályos és szabálytalan alakok és testek alakja.

De mit ér minden tudás és ismeret, ha azt az egyén fel nem dolgozza, vérvé, természetivé nem változtatja, jellemét azokból meg nem alkotja? Mi haszna van meg a földben minden anyag, ha a tölgy vagy jaszmin-bokor, a viola vagy czedrus nem képes azt assimilálni, magába felvenni, magát abból felépíteni? Nem tudom, hol van az emberi lélek azon gyökérszála, az organismus azon végső titka, mely a szellemi táplálékot feldolgozza. Az agyvelő-e az, hová az érzések mennek? A vér-e, a melyben az feldolgoztatik? Az atomoknak különböző elrendeződése a molekulákban? Vagy a legvégső parányok közt levő valamely összefoglaló erély? De habár ezen lelki táplálkozás és nevedés processusának titka ismeretlen, s a psychikai alakulás nemcsak physikai uton történik is, a tapasztalás mutatja, hogy az ember jellemét képezheti, lelkét tökéletesítheti, jó, igaz és becsületes ember lehet, mint lehet rossz és gonosz — szóval: hogy az ember lehet erényes vagy lehet bűnös. És az emberi test organismusának a legvégsőbb részletekig való vizsgálása, mint olyan anyagnak összetételei egy testben, a mely test az emberi lélek, szellem, akarat, szabad határozás hajléka — ezeknek vizsgálása által épen nem következik a vallás és hit tekintetében való materialismus; mert az emberi testnek legrészletesebb ismerete után is a végeredmény az volna, a mi a teremtésről irt I. könyv II. rész 7. versében van megírva: „Formálta az Úr Isten az embert a földnek porából és lehellett vala az ő orrába életnek lehelletét s úgy lett az ember élő állattá.“ A lélek az emberben az, a mi érzékek alá nem jöhet, a mi a materialismus minden vonzó tana mellett is a hit régióiba tartozik, s e hitet a gondolkozó és érző ember nem nélkülözheti. Hanem következik inkább az, hogy az ember testét és lelkét csak Isten kegyelme után tökéletesítheti. Az az, hogy nem egészen saját szabadakaratától függ képesíthetése, hanem végéremehetetlen isteni okokból is, vagy más szókkal: nem lehet egészen tudva az isteni elrejtett erőnek mi bennünk levő törvénye, s éppen azért a legmegfeszítettebb akaratnak is nem lehet sokszor az a következménye, mit várhatnánk, csak a magunk akaratját és erejét véve tekintetbe, s nem pedig az Istennek minden dologba, az összes világba helyezett, megmásíthatatlan törvényét. Két tényező van e szerint a lelki világ építésére: az ember akarata egyfelől, másfelől az Isten törvénye és e kettőnek összetalálkozása adja a kívánt eredményt: a tökéletességet és a léleknek teljes örömét. És csak ezen felfogásból lehet megérteni Pál és Jakab apostolnak az Isten akaratja felől egymásnak ellentmondó magyarázatát, mely szerint Pál azt mondja: megigazu-

lunk hit által és nem a cselekedetekből. Jakab apostol pedig így szól: a hit jó cselekedetek nélkül meghalt ő magában.

Azonban azon pontig, a hol az ember öntudatosan és szabad akaratból cselekszik, a hol kezdődik, hogy a jót, szépet és igazat, magáért a jóért s szépért, igazért cselekszi és nem a jutalomnak reménye, a büntetésnek vagy gyalázatnak féelme miatt, a hol az önzés és a közvélemény hatással reá nem bir, hanem ezeken felül emelkedve ösztönszerűleg s a szükségesség érzetéből kifolyólag él, cselekszik s építi lelki világát — ezen pontig — mondom — még van egy kis tér s talán ez az a punctum saliens, a hol az erkölcsi és jellemképződés már gyökeret kezd verni. Úgy látszik, van igaz abban, hogy a lélek székhelye az agyvelő s annak fejlődése kapcsolatban van a gyakorlattal s midőn az agyvelő-duczok és tekervények, annak tömötsége és sulya épül, ez már szükségességét érzi s megköveteli a szellemi anyag összehordást, hogy abból építkezzék, éppen mint a növény és állati test, ha már a csira megmozdult, ösztönszerűleg indittatik a táplálék fölszedésére; mert bármily módon történjék is, annyi bizonyos, hogy lélek test nélkül nincs, s a testnek a lélekre, a léleknek a testre kölcsönösen alakító befolyása és szüksége van. Elvontan a lélekről nem igen lehet szólni, sem műveletét bizonyos hasonlítások nélkül kifejezni, s így azt lehet mondani, hogy miként a magszemben a csira évekig mozdulatlan marad, a lélek is csak reáható dolgok befolyása alatt fejlődhetik.

Kétségtelen dolog, hogy az állatok az őket környező vidék színetét, sajátágát veszik fel és idők multával azokhoz hasonulnak; bizonyos hogy az emberi test- és lélekre is befolyással van a vidék, az égalj, a föld physikai alakulása, s önkénytelenül azok szerint alakul s annak megfelelő természetet vesz fel, Schauvin k. a. első kísérletétől kezdve, ez már kétségbevonhatatlan. Az emberben is utánzási ösztön van s ez jellemére, természetére nagyban befoly, sőt majdnem egyedül ez alkotja. Elismert igazság, hogy a példák alkotják a gyermek s így az ember természetét. Az erkölcsiség is példák által fejleszthető, azoknak folytonos látása és önkénytelen gyakorlata által, mig aztán a lélekre és testre nézve egyaránt közszükségessé válik, tehát olyan állandó és szilárd lesz, hogy a megtisztult lelkiismeret örökös felette.

A rajzolás egy a legszebb a művészetek közül. S ki az a ki rajzolni nem tud, ha technikailag nem is, de képzeletileg? Hiszen már maga a képzelés nem egyéb mint rajzolás, s a ki eszével képzelni nem tud, azt butának szokták nevezni. És miként nyerheti a

rajzoló a lehető magas tökélyt? Bizonyynal kísérletek és utánzás által. Előbb papírosról vagy vászonról egy képet kísért hasonlóan lerajzolni, később a természetből valamely virágot, állatot, arcot ellesvén, annak tulajdonságát s pszichologiai kinyomatát, még később képzeletből az emberi vagy más arczon mutatkozó indulatok vonásait: örömet, haragot, meglepetést, nyughatatlanságot, epedést, elcsüggedést stb. stb. s végre annyira viszi, hogy a rajzán egy-egy vonás teljes és a megszólalásig hű kifejezést ad annak, a mit akar, s így mester és művész lesz belőle. Nem oly hamar ugyan, mint itt le van írva s annálinkább elolvasva, hanem sok idő, sok gyakorlat után s nem is oly könnyen, hogy bárkiből művész lehetne, mert arra különös megfigyelő, észrevező tehetség kell, a mit isteni ajándéknak — donumnak — neveznek, azonban legalább dilettans mindenkiből lehet, ha akarata van. A mint van a rajzolás művészetében, úgy van a lélek jellemképzésében is, szintugy modell után utánzással lehet megszokássá, természetté váló jó tulajdonságot elsajátítani s embernek magát erkölcsössé, jellemessé képezni.

De kik azok a mintaképek, a melyekből a gyermek, az ifju, tehát a leendő ember jellemét, erényét megalkotja? Első sorban a szülők, a család, odaértve a cselédséget is s azt a környezetet, a melyben a gyermek világa lefoly, azután az iskola, tanuló társai s főként tanítója, ki legtöbbször rajzolódik lelkébe s kihez bizonyos tisztelet kell hogy kösse; később mint ifjunak azon házasság is, a hová belép s mindenesetre a másik nem, férfira a nő, nőre a férfi, kik egymás jellemére nézve kétségen kívül a legnagyobb hatással vannak, e mellett az olvasmányok, történelmi, ethnographiai tanulmányok, legvégül a társadalom, a melybe belép: az igazságszolgáltatás, közigazgatás, minden hivatal és intézmény s azok egyénei. Elvitathatlan dolog, hogy ezek az elemek, melyek a parányokat szolgáltatják a léleknek az ember erkölce és jelleme épületéhez. Ha már most a szülők rosszak, civódók, a környezet erkölcstelen, a tanítók gyűlölők, fennhéjázók, szeretetlenek, a hivatalnokoknál részrehajlás, kegyetlenség, az intézményekben corruptio volna, az érdem háttérbe szorúl, a nyegleség előlépttetetik, az egyház babonás, az irodalom sikamlós — egy szóval, ha oly állapot jönne elő, melyről a latin classicus költő a rossz időkről szólva monda: *fugere verumque pudorque* (eltávozott a földről az igazság és szemérem). Minő képek, minő modellek lehetnének ezek a leendő emberiségre nézve? Az élet egy hatalmas fényképporrás s a lélek olyanná lesz, a minő képet vet ama fényforrás s nincs az a hatalom, mely e képekről

más jellemet adjon, mert az Isten igaz és meg nem csalattathatik.

De megtörténik, hogy a mit a családi élet és környezet ront, azt helyre hozza a iskola; a mit az pusztit, a jó olvasmányok, a társaság, egy lelki megrázkodás, egy biztató, bátorító szózat s miként a piros folyadékból egy csepp egy pohár vízben széteszlik s egészen megfesti, akként a lélekre cseppent egy eszme széteszlatja a lélek sötétségét s felépíti a becsületes erkölcsiségnek fáját minden virágival; de szintén megtörténik, hogy a legszebben kezdett pálya egy bűnös indulat, egy kiszámíthatatlan perc eseménye által összeomlik. De mind ez csak az Istennek véghetetlen kegyelméről tesz bizonyosságot, a ki úgy akarta, hogy az ember életéhez legyen növe. avval kapcsolatban álljon egy soha meg nem semmisíthető eszme: az Isten. Ugy van ugyan mondva az irásokban: legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok. Ám az Isten mégis igen magas eszménykép az erőtelen ember számára. Kellett egy közvetítő, megváltó, a kihez az a nagy távolság, mely van Isten és ember között, a reménytelenség leverő gondolatával ne tegye lehetetlenné a törekedést, az eszménykép utólérhetését. E közvetítő, e megváltó a Jézus, ki egyedül lehet méltó eszményképe az embernek, ki magáról így nyilatkozott: Én csak azokat mondom, melyeket az én mennyei Atyám reám bizott.

Vannak a régi és újabb kornak kitünő jellemei; de akár Plutarch jeleseinek embereit, akár a későbbi s újabb kor hazafiainak életiratait látjuk, nagy erényeik mellett mindig látunk apróbb fogyatkozásokat és ezeknek életiratai éppen nem gyengítik a Jézusban felállított eszményképet, sőt azt világosítják. És e mellett a Jézus titokzatos születése, előre való megjövendöltetése, a népeknek hozzákötött váradalma, Istentől való megígértetése által már a tökély és szentségnek dicsfénye veszi körül s a lélek önkénytelenül vonzódik hozzá; s minél mélyebben gondolkozunk élete folyamára, nyugodtságára, szeretetére, feláldozó készségére, s minél többet foglalkozunk lelkének erélyeivel, annál önkénytelenebbül csatlakozunk hozzá, hasonlunk erényeihez és annál tökéletesebb bírálói leszünk magunk és embertársaink viselkedéseinek, mert tudjuk, hogy a mi bizonyosságtételünk az Isten kijelentett igazságán alapszik.

Mondhatná valaki, hogy a Jézus a férfi nemre nézve ha lehetne is eszménykép, de a nőnem lelkülete, erénye sokban különbözik. Az erény: a szép, jó és igaznak nincs ugyan nemi megkülönböztetése, mindamellett a nőnemet ékesítő önzetlen szeretet sehol oly tiszta magasztosságban nincs kifejezve mint az evangéliumban.

Megható az anyai aggódás, a félelemmel őrzött gyermek iránti gondoskodás és annak halálán, a fájdalom könnyei között, Isten akaratában való szelid megnyugvás. Résztvevő szájalomra indit az eltévelyedettnek könnye a Jézus lábainak, a megbocsátás hitének, a női szépség hajszálaival való törölgetése, az ártatlannak szenvedésén való siralom — a feltámadásnak sejtelve, annak reménye, hite s azon való öröm stb stb., a melyek az evangéliumban, mint szentesített női szép tulajdonok mai napig is alkotják az egyedül szép, tiszta, vonzó, megható női erényeket.

Meg vagyok győződve, hogy az evangélium az, a melyben való hit, annak eszméi és igazságai szerint való élet teheti az embert becsületessé, jellemessé, erkölcsössé s ennélfogva a Jézus leginkább lehet eszményi példánykép és az evangélium méltán foglalhatna helyet a salonasztalokon, a hivatalnokok könyvei, az ügyvédek törvénytára, közt földmivesek, kereskedők, katonák, sportmannok s minden rendű emberek házánál és szívében.

* * *

Ugy itélem, az volna befejezésül hátra, hogy mindezekből a következtetést levonjam. Én levontam magamnak. A t. olvasó, ha csakugyan olvasásra és gondolkodásra méltatja e sorokat, kell hogy magának levonja.

Nekem az jut eszembe, hogy br. Eötvös József cultus és oktatásügy minister, midőn a haza javára az általános tankötelezettséget szükségesnek itélvén, törvényerőre emeltette, csakhamar. szükségét látta a felnőttek oktatásának is. E tárgyban társadalmi mozgalom is indult volt meg. S ha korunkat némelyek vallástalannak hiszik — értvén ez alatt a nem legnagyobb hűséget, megbizhatatlanságot, szédelgések különböző nemeit, a tiszteletlenséget, a tekintély el nem ismerését — s mindenek között a jobbak közvéleményének ezek feletti tehetetlenségét: akkor a gyermekek vallásos oktatása vasárnapon, mívesnapon s minden napon, a főleg jó példák és éppen a nagyoknak jó példája s az általános vallásos közvélemény által eszközölhető.

CSEGEZY LÁSZLÓ.

UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON A XVI. ÉS XVII-İK SZÁZ ÉVBEN.

II.

AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSE ESZTERGOM VIDÉKÉIG.

Ötödik Közlemény.

Válaszuti következőleg folytatja a pécsi disputatio történetét:

Bemenék Máthé uramhoz mesteremmel egyetemben, Bereki István-
nal, Andrásnak öcsével. Tisztességes köszöntésekkel egymást köszöntők
és beszélgetések után intők arra, hogy míg ebédi készülne, addig szély-
lyel járással mulatoznánk és beszélgetnénk. El is indulánk mind az gaz-
dával egyetemben és egy kevés ideig István deák házánál beszélgetvén,
kivel Máthé uramnak azelőtt is volt ismerete, Rácsai hátra szállították
tőlünk boltjához. És barátságos kérésekkel mikor István uramtól inte-
tett volna Máthé uram, hogy az holnapi napon velünk egyetemben ő
vendége lenne, engede az kívánságnak. És ezután ketten magunknak
szakadván, kezdünk az magas hegyre hágni,¹⁾ melyről Orbán lator
nagy vas szegekkel megszegeztetett hordóban alá hengerítettett vala
1588. esztendőben, szintén farsangnak hetiben. És minek előtte arra az
helyre jutottunk volna, kezdém Máthé uramat inteni arra, hogy ha az
mi városunknak látásáért ennyi fáradságot felvött, hogy ide jöjön: cse-
lekedgye azt is, hogy ez mi kicsinyüleketünket praedikálásával meg-
örvendeztesse. De ő kegyelme erre mindaddig is, míg az híres-neves
Tettyének kútfejéhez és bőséges forrásához (mely harminczkét malmot
éjjel-nappal forgathat; kinek alá folyásából Pécsnek hostátja, mely Buda
felől vagyon, nevezetik Malmos Sídnak²⁾ jutánk, semmit nem felele.
Hanem csak beszélgetés közben jelenté ezt, hogy ő neki senki háború-
sága, patvarkodása nem kellene; hanem ha akarnók, irással (mint Tol-
nai Lukácssal is cselekedett, kit végre meg is győzött és térített)
kész volna velünk tusakodni, és így kinek volna igassága, megpróbálni.

¹⁾ István pap tehát a felső bosnyák városban lakott, a Tetyeutzában. A Mindenszentek templomával átellenben ma is áll a tornáczos kis épület, melyben néphagyomány szerint a pécsi püspök lakott a török uralom idején. A pápai követ Stami r Bonifác István volt ez a püspök, ki Pécsen időztében az akkori plebánia-épületbe szállt, mint István diáknak vendége. V. ö. Dr. Gerecze Péter: Pécsi képek. Vasárn. Ujság. 1888. 39. sz.

²⁾ Sid, séd a. m. patak. A ma úgy nevezett „bosnyák város“ lesz a háromszáz évvel ezelőtti „Malmos Sid.“

De erre én is kötelezem vala magamat, hogy énnékem is nem kellene senki visszavonyása és ugyan erős fogadásokkal bátorítám az uraim részéről is, kikről ezelőtt emlékezém, miképpen kezdették volt el ez dolgot a prédikátorok között,¹⁾ hogy semmit ne félne, mert bennünk afféle lélek nem volna, mely titkos gonosságra, nyelvünknek fogadása ellen ösztökélne és gyilkos természetű haragra ingerlene²⁾; hanem igasságszerető és békeségkévánó lélek lakoznék mi bennünk és mi közöttünk. Azért az mi kívánságunknak bízvást engedgyen és nyavalyátúl [veszélytől] semmit se féllyen. Ezeknek halló bizonsága volt közöttünk Stephanus Berekius, mert ő is hozzánk érkezett vala az magas hegyen jártunkban. Mikor azért illyen és töb efféle beszélgetésekkel jutottunk volna az híres vízfőhöz, és abban Máthé uram megmosdozott volna, hirtelen mosdásából felállván, így kezdé el kérésemre való feleletit:

— Tisztelendő György uram! Kegyelmed hivatalya és tisztessége ez, hogy engemet kérj és ints az itt való praedikálásra. Énnékem is mind az én hivatalom, mind tisztességem azt adgya tennem, hogy az kegyelmetek kívánságát meg ne vessen. De hogy az én cselekedetem nagyobb bátorsággal lehessen, és kegyelmed is, hogy ne láttass(ék) te magadtól engemet ez dologra ingerleni: ezt akarom, hogy bátor az kegyelmed frateriben³⁾ is kettő vagy három jelen lenne, hogy ők is ne vádolhatnának, miért ok nélkül és vakmerőségből cselekedtem ez dolgot.

Kire én így felelek:

— Szerelmes Máthé uram! Ha kegyelmednek az kívánsága: mi nem vagyunk oly urak, hogy egymás szavát meg nem hallgatnók.⁴⁾ Én ottan izenek és tudom, hogy el nem mulatják intésemet: oly erkölcsöket tudom az uraimnak.⁵⁾ De Máthé uram, tudod-e, mint vagyon az dolog: csak az bizonyítassék meg, ki légyen illyen forrásoknak illyen nagy magas kősziklából kihozó istene és teremptője, — minden kétséges dolgunk meglészen az isteni ismeretben és helyre hozatik minden tévelygés. Én a mint hallom, N a g y - S z o m b a t felé közönséges esküvésnek formája ez, még csak beszélgetés közben is: E s k ü s z ö m a z H á r o m s á g I s t e n r e ! Mellyet kell tudhatni; mennyivel inkább, ha ugy vagyon.⁶⁾ Mert én az Isten törvényéből azt mondom, hogy az az igaz Isten, kinek nevére meg kell eskünni. Ha azért az esküvést kell adni az Háromság istennek, ebből azt mondom, az leszen az igaz isten és az leszen az illyen ékes dolgoknak teremptője. De hogy ez így lehessen, bizonságát kívánom kegyelmedtől: mely helyen tegyen az irás erről tanút, hogy kétség nélkül elhiszszük.

Ezekre Máthé uram ezt felelé:

— Én is mondom azt, hogy valaki nevére megkeresztelkedem és

¹⁾ T. i. a földvári sokadalom alkalmával.

²⁾ A nagyharsányi disputatióra célhoz.

³⁾ A pécsvidéki unitárius papságot érti.

⁴⁾ E hely arra enged következtetnünk, hogy Válaszuti, mint Pécs első papja, nagy tekintélyben állott a pécsvidéki unitárius papság előtt, vagy, a mi azzal egynek látszik: ő igazgatta az egyházkerületet. Megerősíti e feltevést az, hogy a reformátusoknak is esperességi székhelyök volt 1572 előtt Pécsen. V. ö. Lampe. 672. 679.

⁵⁾ Itt némi hiány látszik mind a szövegben, mind az értelemben.

valakinek nevében hiszek, hogy annál nagyobbat nem akarok ismerni és vallani. Mert Christus urunk is nem ok nélkül mondotta: Hisztek-é istenben? én bennem is hidgyetek. Jo. 14. Ha hinni kell azért ő benne, mint az atyában: következik hogy ő is olyan isten légyen, mint az atya és azért mindeneknek teremttője.

De azért én erre ellenben vetém Mósest. Exo. 14. Ha valakiben hinni annyit teszen, mint mindeneknél nagyobbak ismerni és teremttőnek hinni: így Móses teremttő léssen, mert ő benne hitt az sidóság, minekutánna az Vöröstengeren szabadulását Pharao kezéből ő általa látá. — De ezt Máthé uram igaznak lenni tagadá és ezt mondá, hogy: Hittének Mósesnek, de nem hittének Mósesben. Én pedig erre az sidó textust hozám, melyben így vagyon: Hínek [így] Istenben és hínek az ő szolgájában, Mósesben. —

Erről az Máthé uram mondá: Ammint én eszembe veszem, igen megaláztátok az Christust és semmivel többet néki nem akartok tulajdonítani, mint egyik prophetának.

De én erre: Nem úgy vagyon az dolog. Mert mi azt vélyük ő felőlle és annyit tulajdonítunk ő néki, mely méltóságban sem Mósest, sem az prophetákat, sem az angyalokat nem akarjuk ismerni. Mert egyiket sem tette az isten az egész gyülekezetnek fejévé és urává; de e Jésust Christussá tette. Mely propositióval nagyobbat ő felőlle mi vallani nem tudunk, mint hogy: Jesus est Christus et Dominus. Nem pedig: Jesus est Deus. Mert az mi propositiónkat látjuk, hogy isten parancsolatjából függ és örök élet találtatott benne. De az tiétek egyik is nincsen. Azért szerető Máthé uram, ha az ti propositiótok nagyobb: adgy bizonságot róla, hogy láthassuk tévelygésünket!

De ez sententiákban mikor istennek rettenetes itéletivel ijegetni kezdett volna és az egész világon levő doktoroknak [tudósoknak] sokaságát ellenem támasztotta volna; én azt mondám, hogy engem ok nélkül itélettel ne ijegessen, se az doktoroknak sokaságával. Hanem azt mutassa meg: ha isten parancsolattyaiból legyen-é, hogy az Jésust istennek és teremttőnek ismerjük?—Mert ha isten parancsolatját, az Christus ő maga tanítását nem adhatod róla, és én uramnak, Christusomnak vallom az Jésust: sem az itélettől nem félek, sem az sokaságnak doktorival nem gondolok. Mert tudgyuk, hogy ők is emberek és egyikik az másakra corrigált mindenkoron.

Erre a Máthé uram: Ám ti lássátok! De én bizony istenemnek vallom azt, az kinek nevében megkeresztelkedtem.

Én pedig erre: Máthé uram! Ha így vagyon az dolog, ebből az következik, hogy sem az apostolok, sem az ő tanítváni nem ismerték igazán az istent, sem igaz kerestségök nem lehetett. Mert ők soha senkit Atya, Fiu, Szentlélek nevében nem keresztelkedtenek [így!]; sem ezt nem tanították, hogy ilyen három névben kelljen az istent igaz istennek megismerni. Avagy azért ebből az következik, hogy sem az evangelista irásának [nincs] értelme; vagy az apostolok vétkeztenek, hogy ezt eltitkolván, csak az Úrnak nevében kereszteltenek, mellyet semmiképpen igazán meg nem cselekedtenek, ha az kerestségkor kellett az

pogánokat az isteni ismeretre initiálni, vagy értelmet venni arról, miképpen kelljen az istent igazán tisztelni.

Skaricza: Nem volt ám még akkor ideje az tudománynak, hogy az Háromság isten ilyen nyilván praedikáltassék, mint mast [most]; de idő be [így] forogván, az apostoloknak tudományát kezdék ilyen igen praedikálni és írni. Illyen renddel: Hárman vadnak az égben, kik bizonságot tesznek etc.

Válaszuti: Hogy lehet, hogy azok, kik prophetáknak irásának olvasásában nevedkedenek (kiknek az szent lélek is Christus fölmenetele után bőséges értelemre és tudományra adatott) nem értették volna bőségesben a mostaniaknál, ha az lett volna az igasság; holott főképpen látjuk, hogy az igasságért mind fejenként halált szenvedtenek . . . De Máthé uram, mond meg, ha láttál oly bibliát, kiben az három mennyei tanúk hátra hagyattak?

Skaricza: Láttam. De azt az helyt az Ariánusok vakarták volt ki az bibliából.

Válaszuti: Hogy lehet? Nám [lám] Tigurumból az mely bibliát kibocsátottak, háromságosok keze által adatott ki; de mégis ez három mennyei tanúkról egy szóval sem emlékezik. Mellyet kétség nélkül ki nem hadtak volna az bibliából, ha háromság istennek bizonyítására elég lehetne; [avagy] ha csak vélekedés támaszt[at]hatnék belőle is. Ebből következik azért, hogy nem az Ariánusok miatt hagyatott ki, hanem az háromságosoktól, kik szégyenlettek ezt mondani: Hi tres una est, id est unus deus, una ¹⁾ essentia, — mert látták, hogy igen barbaries legyen az Grammaticalis regulát eszökben nem venni. — —

Ez volt beszélgetésünknek fő summája, melyről az kútfőtől fogva mind az Máthé uram szállásáig beszélgettünk. Hová mikor jutottunk volna, monda Máthé uram Rácsai előtt:

— Ime az György uram engemet praedikállásra kér. De hogy ne láttassék ő magától engemet erre kérni, ezt mondom, hogy az uraimban, az polgárookban egy nihányat szállítson egyben és egymásnak azok előtt bátorságot adván, kész leszek reá.

Én azért ő tőlök elválván, ebéd után mindgyárást az városbeli polgároknak eleit elő szállítván, Máthé uramhoz vélek egyetemben ismét menék, kit tisztességesen köszöntének, ezt mondván:

— Tisztelendő Máthé uram! Emlékezhetik kegyelmed reája, minémű kívánságunk és kérésünk lett vala kegyelmetek előtt Földvárat az ide jövetel felől, melyről Gáspár urunknak is emlékeztünk vala; és az olta reménségünk volt az kegyelmetek jöveteli felől. És noha Gáspár urunkat főképpen, az tholnai praedikátort, kegyelmetekkel együtt jöni vártuk; de hogy csak kegyelmedet jöttnek láttuk, ezen is örülünk és igen köszönnyük, hogy kegyelmed az igretet megtellyesítette. Értjük ezt is praedikátorunknak szavából, hogy kegyelmednek volna valami tartózása (tartása) és félelme közöttünk; de ezt mondgyuk kegyelmednek, azon tisztességünkre és emberségünkre, melyre ezelőtt is kötöttük volt magunkat, hogy kegyelmed semmit ne félyen, mert fejünkig és mar-

¹⁾ Későbbi igazítással, de ugyanazon kéz által: unum essentia.

hánkig fogadgyuk ¹⁾ kegyelmednek, hogy senkitől semmi bántása kegyelmednek nem léssen, sem töröktől, sem magyartól és semmiféle embertől. Bizvást azért cselekedgyék kegyelmed és semmi tartózása kegyelmednek ne légyen; mert kegyelmednek senkivel többel beszéde nem léssen, hanem csak az mi praedikátorunkkal, kit mi hallgatni akarunk és az igasságról értekezni ügyekezünk.

Skaricza: Jóllehet, tisztelendő uraim, én mostan senkitől nem választattam, sem bocsáttatott nem vagyok az végre, az mire kegyelmeitek engemet int mind az György urammal egyetemben; hanem én csak föld és váras látni jöttem kegyelmeitek közzé. De miért hogy látom az kegyelmeitek jó szándékát és hallom kívánságát: nem akarok kegyelmeitek kívánságának ellene mondani; holott főképpen hivatalom is azt kívánnya, és magamat értsem én is afféle mesternek lenni, hogy valahol kívántatik, hitemről vallást tegyek és kellyen tennem. Nem akarok annakokáért az kegyelmeitek akarattjának ellene mondani, csak hogy erőssége legyen az kegyelmeitek fogadásának és ez fogadásról István deáknak ²⁾ főképpen és Szabó Andrásnak, kik mi felénk gyakran járnak, adassék pecsétés levelök; hogy ha mi rajtam történnék, vagy marhám kára vagy tisztességem ellen való szó, én is azzal őket mindenütt foghassam és tartóztathassam. De ez mellett az kívánságom, hogy György uram most itt létemben énnekem ellenem ne praedikállyon, hanem írja meg az praedikátiót ³⁾ és felellyen meg reája, utánnam azt bocsátván. Mert én is úgy akarom az én hitemnek erejét kiadnom, hogy isten beszéde nélkül ne essék. Sőt gondolom, hogy rövid nap ki is bocsáttatik nyomás szerént, ⁴⁾ valamit én kegyelmeitek között akarok hitemről szóllanom és tanítanom.

Válaszuti: Szerető Máthé uram! Ha kegyelmed az én beszédemben kételkedendik, ím hallja kegyelmed most is, mint azelőtt, fogadásokat és igretöket, biztatásokat. Minden félelem nélkül szóllyon azért és tanítson kegyelmed, mert velök egyetemben én is fejemig kötöm magamat, hogy kegyelmednek bántása nem léssen. Miért hogy énnékem is nincs arra természetem, hogy efféle dolgot törökkel fogjak és törökökkel igazítassak ⁵⁾; hanem az mi erőnk isten beszédéből légyen és minden szóнк, beszédünk onnat bizonítassék. De ez mellett az kegyelmed kívánságára azt mondom, hogy ám legyen úgy, az mint kegyelmed akarta: én bátor ne praedikálljak az kegyelmed tanítása után; de hogy nilvábban [nyilvábban] mind az kegyelmed tanításának rendi megtedgyék [megtetszédjék, kitessek], mind az enyímnek: egy néhány kérdezkedéseket kérdek kegyelmedtől, és az meglévén, kijöhetünk az templomból.

Skaricza: Nem akarok én háborúságra okot adni és oly dolgokban magamat foglalni, melyre választatott nem vagyok. Hanem, az mit mondok, írd meg, és én töllem itt ne kérdezkedgyél; hanem az fe-

¹⁾ Azaz: életünkkel és vagyonunkkal jótállunk.

²⁾ A katolikus plebánusnak!

³⁾ Azaz: jegyezze le, írja le magának a Skaricza prédikációját.

⁴⁾ Jankovich közlésében: Sőt gondolatom, hogy rövid nap ki is bocsáttassék nyomás szerint...

⁵⁾ A budai disputációra czéloz.

leleteket küld utánnam; én is arra megfelelek. És így vigyük elő akaratunkat!

Válaszuti: Megbocsásson kegyelmed, szerető Máthé uram, hiszen láttya kegyelmed az kezeseket és hallya fogadásokat, hogy semmi háborúságod nem leszen az közöttünk való szabad beszédből. Nem illendő azért az kegyelmed kívánsága ehez az dologhoz. Hogy egyképpen minket, tévelygőket, tanítani akar kegyelmed és azonközben azt sem akard, hogy praedikáljak ellened; azt sem, hogy kérdést tegyünk. Mely az kegyelmed méltóságának is ellene lenne. Mert ez országot és egyéb tartományokat által folyta [futotta] az kegyelmed híre-neve; és azt mondom, hogy mindnyájan sem tehetnök mi, kik itt tanítók vagyunk, azt, az mit kegyelmed: hogy lehetne azért, hogy tanúságnak okáért én kegyelmedet az praedikatio után meg nem talál-nám kérdéssel. Annak fölötté én hozzám sem lenne az az hallgatás illendő. Mert azt mondhatnák, hogy fületek és szemetek kívül igen praedikállok ellenetek; de jelen léteketben megnémulok. Eggyik részre is azért nem lenne ez kívánság illendő.

Skaricza: Nem lehetne az az dolog háborúság nélkül és úgy az mi dolgunk vég nélkül lenne.

Válaszuti: Ha semmiképpen magad erre adni nem akard, ezt cselekedgyed szerető Máthé uram, hogy végy papirossat elő és ír tudományod felől annyit, az mennyit akarsz; és azt én nálam hagyván, menny dolgodra. Én is találok papirossat, melyre az feleleteket írjam és utánnad küldgyem.¹⁾ Mert bizony itt különben nem praedikállasz és háromságod felől minket nem tanítasz! Hogy itt az mennyit akarsz, annyit szóly, és senki róla meg se kérhdessen; hanem csak fölkely és elmenny mellőle.

Skaricza: Az én tanításom igaz! És főképpen egyébről szólni nem akarok, hanem az Christusnak igaz istenségéről, kit tagadtok és kétséges előttetek, mint az reggeli szódból is értém, mikoron tőlem azt kérdéd: Ha adhatotok-é [így] nagyobb propositiót ennél, hogy az Jésus Christus [isten] legyen; holott sz. Jánosnál is 1. Jo. 5. nyilván [nyilván] mondgya, hogy ezt kellyen igaz Istennek és örök életnek mondani.

Válaszuti: Az szent János irásának lásd meg eleit és utollyát és megismerhe[te]d, hogy az atya istenre magyaráztassék az a sententia; kit Christus urunk is tanított igaz istennek lenni (1. Jo. 17), — és nem az Christusra, az mint Erasmus is tanúságot mutat felőlle.

Skaricza: De bár ne legyen jobb értelmed [értelmezésed] mint Erasmusnak volt! De csudálkozom illyen nagy blasphemian, hogy az mit sem Dávid Ferencz, sem Basilius István nem tagadott, te ezt tagadod; és az mit ez világnak doktori eggyaránt a Christusra magyarázlanak, te azt el akard fordítani. De micsoda vagy te ennyi doktorok ellen; avagy micsoda irástokat hozhatsz elő, kit én nem olvastam volna és mely réseteken én által nem buttam volna?...

¹⁾ Jankovich közlése, mely eddig is tetemes kihagyásokkal folyt, e hely-nél végkép megszakad.

Válaszuti: Hallod-e Máthé uram! Ha te az sok doktorokkal tartod, én az szegény halászokkal tartom. De meg kell látnunk: mellyünk tudománya legyen erősebb. Mert őket láttuk, az egy igaz istent tisztelték, az mint Christus urunktól tanulták és a kire az törvény [is őket] igazgatta. Ti pedig, ím hallom, azt erősítitek, hogy az Christus igaz Isten legyen. Mely ha úgy vagyon, nem tagadhattyátok, hogy két istenek ne legyen: egyik az Atya isten, másik az Christus isten, kit sz. Jánosból bizonyítász igaz istennek lenni. De hogy ennek igassága jobban kitedgyék [tetszedjék], ezt kérdem kegyelmedtől, Máthé uram, hogy ha [vajon] az Atya isten azokkal, kik őtet üdvösségükre kiáltják és imádgják, tehet-é jót az Fiú isten nélkül?

Skaricza: Azt mondom, hogy nem tehet.

Válaszuti: Miért szóllasz káromlást, ha mindenütt ennek az egy Istennek imáadására tanított Christus urunk is és igazgatott. Matth. 6. Luc. 11. Vide!

Skaricza: Látod-é, micsoda bosszúsággal illet az én hitemnek vallásáért? Káromlónak mond; mégis azt mondgyátok, kérdezkedések legyenek, maga [jóllehet] ím csak az egy dolgot is háborúság nélkül véghez nem vihetők. De elhidgyed, hogy csak az János írásának elfordítása oly helyen¹⁾ elég volna életednek végére!

Válaszuti: Én azt elhidgyem [elhiszem]. De szerető Máthé uram, az én szómon meg ne háborodgyál. Mert én is nem bántotalak az egy szóval feljebb meg, mint kegyelmed engemet. Mert ha én magyarul káromlónak mondálak, kegyelmed engemet deákul blasphemusnak monda méltatlanul, mely szintén annyit teszen. Megbocsáss azért erről!..

Skaricza: Azt csudálom, hogy azt tagadhatod, hogy nem az Christusra nézzen... Maga [noha] Pál is nyilván ezent imálandó istennek mondgya. Róm. 9.

Válaszuti: Pálnak mondása nem az Christusra néz, hanem az istenre, a ki felől írja, hogy sok jót tett az ő nemzetiségével [nemzetével] és az Christus is végre test szerént ugyan az ő nemzetisége közül hozta ki. Kiért [miért] fölkiált és ezt mondgya: Áldott legyen az isten mind örökké. Ámen.

Skaricza: Bone deus! Micsoda lelki ismerettel mered ezt mondani, mellyet soha senki nem tagadott, hogy az Christusra nem magyarul ráztatnék. Ergo principium negas et cum negantibus principium non est disputandum!

Válaszuti: Ah, Máthé uram! ezen csudálkozol-é? Beszélly²⁾ csak többet velünk: még ennél is többet csudálkozhatol. Azt mondod, hogy soha [senki] Christusra nem magyarul ráztat. De lásd meg Erasmust és megérthed. Ezt peniglen tagadni, non est principium negare. Deus est fons omnium, a quo et Christus. Nem vétkeztünk azért ebben isten ellen, kinek mi dicsőségét keressük az ő igaz és szent törvényének kiadása szerént, mellyet szükséges képpen principiumnak mondhatsz; melly ez tudniillik: Halld meg, Izrael, az te urad, istened egy úr. És ezt az

¹⁾ Oly helyen, olyik helyen = némely helyen.

²⁾ A. m. vitatkozzál.

te uradat, istenedet tiszteljed, imádgjad, szolgáljad tellyes szívvel, lélekkel és minden erőddel. Deut. 6. Mellyel ha egyben veted az háromságnak tiszteletit 1): és igazán mondhatod principium szegésnek vagy istentül adatott nagy törvénynek rontásának. Mert így soha nem olvasod, hogy isten tiszteltetni parancsolta volna magát. *Judica ergo: quis principii sit inficiator?*

Skaricza: Ugyanis csudálkozom, mert Tamás is istenének, urának meri mondani, ti peniglen nem merítek. Maga ott vagyon, úgy vagyon irván: Monda néki: Én uram s én istenem vagy! Melly tagadhatatlan dolog, hogy az Christusra ne magyaráztassék.

Válaszuti: Az régi bibliákban nem olvastad é, hogy nincsen oda téveh ím ez szó: ei, neki; sem amaz, a mit Beza, a te doctorod, oda írt: e s t u, vagy te. Mellyekből bizonytságot vehetsz, hogy az Tamás szava mondássa nem az Christusra, hanem az atyára magyaráztassék, kit ő mond urának, istenének; mert nem hatta volna az hitelenségben, mellyel tagagya vala az Jésus föltámadását, hanem ő néki is megjelentette és mutatta volna. Még ezek az bizonytságotok azért nem teszik azt, hogy nagyobb propositiót adhat az Jésus felől, mint hogy őtet úrnak és Christusnak kelljen vallani...

Polgárok: Igy az szöbeszéd tovább-tovább nyúl köztetek; hanem most annak békét hadgyatok! Hanem Máthé uram lássad, ha az praedikátor uram kívánságának kegyelmed helyt akar adni, vagy nem? hogy praedikatio meglévén, két vagy három kérdést telessen. Mert minékünk is az kívánságunk és akaratumk, hogy kérdések legyenek. Miért hogy a nélkül az dolog bizontalan lenne.

Skaricza: Im láttya kegyelmetek: ez kevés bizonságból is mennyi beszéd, visszavonyás támada. Hogy lehet azért, hogy az ott való kérdés több visszavonyással nem lenne?

Polgárok: Mi kezések leszünk, hogy senki kegyelmed tisztességében meg nem bántya. Ne félljen azért kegyelmed, mert nyavalyád [veszedelmed] miattunk nem lészen.

Skaricza; Legyen meg az két embernek pecsétes levele és azután kész leszek reá, ha két nap, három nap akarjátok is praedikállásomat. Ám bátor az kérdések is meglegyenek! Csakhogy kettőnél vagy háromnál több ne legyen!

Rácsai János: Mond meg: micsoda kérdéseket akarsz tenni? Hiszem most is előszámlálhad [számlálhatod.]

Válaszuti: Meg akarom először az praedikatiót hallani és aból megtanulom, mit kelljen kérdenem. —

Ezek felett is voltak [még] köztünk sok beszédek; de summa szerint, első napon való itt létében, Máthé urammal ezekről [volt] főképpen való beszélgetésem. Ebben halasztók dolgunkat az holnapi napra.

Másnapra istennek segítségéből kelvén, az polgár uraimhoz sieték. őket egyben kerestetvén, Máthé uramhoz bocsátám az végezések felől.

1) Itt a szövegben és értelemben némi hiány látszik.

Kit kívánsága szerint az két ember meg is onszollott pecsétes levelével; de szavokhoz képest az emberséget becsülte nagyobbnak és levél nélkül elhíde mondásokat, kezességeket; ilyen ok alatt végezést tévén, hogy csötörtökön elkezdgye tanítását és közöttünk való praedikállását. Nem volt azért közöttünk ebéd korig az napon semmi oly beszélgetésünk.

De István deákhhoz az vendégségre bégyülvén [lön ismét beszélgetésünk] bőséggel elannyira, hogy láttattunk éltetni testünket az jó ételekkel; de bizony lelkünk is örvendezett és legeltetött az sok jó kérdezkedésekben: nem annyira az én kérdezkedésem miatt, mint polgárinknak külömb-külobm kérdezkedéséből, kik örvendezvén Máthé uram jelen létének, tudakozni tőle örömet igyekeztenek és az mi tudományunkat az óvével egybe vetvén, igasságban megerősödni kívánatoson erőlködtenek. Sőt inkább ugyan engemet is egynehánszor arra erőltetnnek, hogy ne szólyak; hanem ők akarnak mostan szóllani, és ők akarnak értekezni. Kinek örömet engedtem és tudakozásokat örvendtettem. Mert tudom, az igasságról való tudakozásnak módgya, hogy a kösségnek is ne dugassék szája be, hanem szabadság adassék nekik is az tudakozásra, kérdezkedésre; hogy mikor megláthatja tudományának erejét, annyival inkább örvendezhessen az igasságnak és bátorzkodhassék az harcosok ellen.

Mikor azért emlékeztetni kezdtem volna Máthé uramat az első napi disquisitióra az isten fia felől és kérdezni kezdtem volna: ha az Máriától született fiú előtt lehetséges volna más isten fiút bizonyítani szent írásból, mondom, az prophetáknak írásából először, míg amaz szó a Christus felől nem hallattatott: Matth. 3. Ez az én szerelmes fiam, ezt hallgassátok! És ezt egymás között bizonságoknak előhozásával hánnok-vetnök: az mi tisztességbeli polgármesterünk, Szabó Gergely, az én számból kivevé az beszédet és monda:

— A Máthé uramnak, azt akarjuk, hogy kegyelmed mastan békét hadgyon; mert nekünk valami végezésünk vagyon, abban meg akarunk maradni. Hanem mi közöttünk legyen az szóbeszéd és kegyelmeitek itéllye. Azt kérdem azért kegyelmedtől, István uram¹⁾, hogy megmondgyad, mi légyen az Jo. 8. részében való mondása Christus urunknak: Minek előtte Ábrahám lönne, én vagyok.

Erre István deák mondá: Az én értelmem ez felől ez, hogy Christus nem értett volna azon egyebet, hanem nézett volna istennek Ábrahámnak lött ígéretere Isák felől, és ugyanazon Isáknak az áldozatból való szabadulására, mellyet Christus urunk is ő napjának mond ilyen szókkal: Ábrahám látta az én napomat és örvendett rajta. Erre nézve azért Christus urunk is szól és magát elsőbnek mondgya lenni Ábrahámnál, nem születéssel, hanem isten ígérelinek Isák felől való megtelleyesítésével. Mert Ábrám nem mondatott addig Ábrahámnak, míg Isákot nem látta; de ezt meglátván, elhíde az isten ígëretit, hogy sok nemzetségnek legyen attya. Az miképpen pedig hogy Isákban mondatott test szerint sok nemzetségnek attyának; azonképpen nem mondatott lélek szerint sok nemzetségnek attyának, hanem Christus születésével, kit az Isák példáz vala. Így azért Christusnak előbb kellett lenni, hogy

¹⁾ A házi gazdához. a kath. plebánushoz intézi szavait.

nem Ábrahámnak sok nemzetségnek attyanak ismertetni. Mert annélkül ugyan nem is ismertethetett.

Erre pedig Szabó Gergely: Én pedig azt mondom, hogy nézett Christus urunk abban az szóban az Ábrahám nevének változására. Mert Ábrám vala azelőtt, és hogy Isák adaték, Ábrahámnak nevezteték. Mely miérthogy példázta Christus urunkat, az példázatért mondgya, hogy ő előbb volt Ábrahámnál.

Rácsai János: Mi pedig azt mondgyuk ¹⁾, hogy azért mondatik Ábrahám előtt, mert isten állattyaiból született volt még ez világnak előtte.

Szabó Gergely: János uram! Arra mi bizonságot kívánunk. Mert nem mondgya Christus urunk azt, hogy ő Ábrahám előtt született; azt sem mondgya, hogy Ábrahám ő magát látta; hanem: napját látta és örvendezett rajta. Annak fölötté az evangalisták is nem mondják ő neki két születést, hanem egyet. Ezt is a Máriától.

Skaricza: Hogy lehet az, hogy az isten nem volna, a ki megtestesült és a kit sz. István imádott?

István deák: Máthé uram, hallhatsz meg! Ne vélljed azt, hogy Jésus urunk imádatott volna sz. Istvántól, hanem: domine Jesu, — azaz Jésusnak ura; hogy a domine Vocativi casus légyen, a Jesu pedig Genitivi.

Skaricza: Soha sem hallottam ilyen magyarázást! Mind új theologusok vadtok.

István deák: Azt kérdem kegyelmedtől, szerető Máthé uram, hogy ha az én magyarázatom vagyon-é isten parancsolatinak rontására? Másodsor, ha vagyon-é Grammatica regulái ellen?

Skaricza: Azt mondom, hogy nincsen.

István deák: Ha sem isten parancsolattya ellen nincsen, sem az Grammatica regulái ellen: nem leszen vétkes az én magyarázatom, hogy sz. István az Jésusnak urát, istenét, kinek jobján áll vala, imádtá!

Ezek között több kérdezések is voltak, kit én meg nem irhatok. De végre, mikor Máthé uram megnehezlette volna, monda:

— Ez lőn végezésünk reggel, hogy csak némi két kérdést támasztotok; de immár hús is vagyon!

Az uraim megszűnének és azt mondák, hogy vétek vagyon dolgokban. „Elhadgyuk azért és senki ma több dologról itt ne kérdezgyék. Ha pedig tudtuk volna, hogy kegyelmednek nehéz legyen: ezzel sem bántottuk volna kegyelmedet!”

Ezekben főképpen végezték az másod napi beszélgetésünk. . . .

KANYARÓ FERENCZ.

¹⁾ T. i. a katolikusok.

A FIRTOS-VÁRALJAI UNITÁRIUS EGYHÁZ MULTJÁBÓL.

Évekkel ezelőtt, a midőn egyes egyházaink történelmének megírására az egyházi felsőbbség felhívást tett vala, jegyezgettem össze én is f.-váraljai egyházunk multjából az alábbirtakat. — Bár hiányos adatok s ujabbi utánjárásom mellett is keveset tudék rajtuk javíttatni, engedem mégis egyházunk történelmi adatainak tárházába jutni.

Firtos-váralja, a regényes Firtos-hegy déli oldalán fekvő eme valódi székely kis község, melyet távolról látni igen, de páratlan rosz útai miatt megközelíteni oly nehezen lehet, nem egykoru a székelemek ide telepedésével, hanem valószínűleg lassanként keletkezett más községekből, — többek közt a természetében, szokásaiban és igényeiben hozzá leghasonlóbb Énlakából. — Vallására nézve egészen unitárius, a minthogy így is csekély lélekszáma van. — Lassanként szaporodik valamit, mert a mai, átlag 300 lélekszám helyett — a mint jegyzőkönyveiből látható — 1829-ből 220 és 1620-ból csak 80-lélekről van említés téve. Hanem e szaporodás ma már igazán csak lassan emelkedik, minthogy a miképp a csermelyek és patakok is lefelé sietnek a magas és hideg Firtosról, úgy lakói is az alsóbb és enyhébb vidékek felé vonzódva, időnként el-elköltözködnek.

Hogy székely egyházaink is a Dávid Ferencz idejében hullámozott reformatió hatása alatt lettek unitáriusokká, azt tudjuk; de hogy egyik vagy másik éppen melyik évben és minő viszonyok között, azt kikutatni nehezen lehet. Váraljáról, mely Martonossal együtt — a reformatió előtt úgy mint azután is — az énlaki anya-egyházhoz tartozott, annyi bizonyos, hogy 1620 előtt is húzamos ideig volt unitárius.

Az unitárius hitre tért egyházak közül részben vagy egészben többen mentek vissza régi hitükre, mint itt közelben is: egészben az atyhai kath. egyház, részben pedig a korondi. Váralját a martonosi társ- és az énlaki anyaegyházakkal együtt ily visszatérési zenebona soha sem nyugtalanította.

Váralja az énlaki anyaegyháztól részint a távolság, részint a rosz út okán, részint azért, mert a két egyház hallgatói között a templomi székek miatt több — és pedig elkeseredett — viszálykodás merült fel, már 1620-ban elszakadt; tehát egy százévnél is több idővel korábban a martonosi egyháznál, a melynek, Szentábrahám Mihály egyházi főjegyzőtől küldött s az énlaki egyház levéltárában látható egy felsőbb leirat szerint 1735-ben az elszakadás még nem engedtetik meg.

Jegyzőkönyve 1730 előtről nem maradt fenn. Vizsgálati jegyzőkönyv ez, a melyet ujszékei Buzogány Sámuel akkori körí jegyző s később esperes kötött és adott a váraljai egyháznak, ugyancsak ujszékei Szócs István váraljai papságának idejében, kemény fatábláján ez irattal: Istennek és eo fiának Jezus Chrisztusnak dicsőségére. Még abban az évben használatba vétetik, de néhány évig senki sem írja alá a bejegyzéseket s később is csak a körí jegyzők: legelsőbben Pető János 1748-ban. A „rendeléses“-jegyzőkönyv vezetése 1780-ban kezdődik; a kereszteleési és halotti anyakönyveké 1771-ben; a házassági 1828-ban; a gyűlésekéi 1843-ban. E jegyzeteimnek forrásaiul főkép említett jegyzőkönyvek szolgálnak.

A templom-hely, a mely mintegy 150 □-ól területet teszen, a község közepében egy emelkedett helyen van. Erre az egyház az Enlakától való elszakadása idejében, a keleti oldalon levő bejárótól jobbra, nyugati irányban egy kis fa-teplomot épített, a melyről egyebet nem tudhatni, csak hogy: volt. 1701-ben elbontják és helyébe újat — az előbbinél valamivel nagyobbbat — építnek ugyancsak fenyűfából, zsendely fedéllel, a nyugati végében egy festett karral, deszka-szószékkal, négyszögü, festett fa-koronával, három gerendafāju festett menyezettel, a melynek közepén ilyen felirat állott: Épite-tett az Atyaistennek és az eo fiának a Jezus Christusnak dicsőségére, Tiszt. tudós Bölöni János uram Esperességének és H-Szt-Mártoni János praedicatornak idejekben Aó 1701. Andrásí Zsigmond Curator idejében. Később — 1743-ban ujra fedik zsendelylyel, 1752-ben új templomi székeket készítnék és egy nyolczszegletü urasztalt is ily felirattal: Valaki ejendi a kenyeret és ijandja az Úrnak poharát méltatlanul, vétkezik az Urtestének és véreének ellenére. Cor. 11. v. 27. Egy száz év viharai által e templom is megrongáltatván, 1796-ban a vizsgáló hivatal új templom építését rendeli. Kevés pénze volt erre az egyháznak, de hozzákezd az építéshez mégis és 1801-ben leteszi a ma is fennálló kőtemplom alapját. Midőn a tiz öl hosszú és öt öl széles templom alapját Lázár István — akkor itt járt — püspök meglátta, felsóhajtva így szólott: „Miből fogják ezt felépíthetni kegyelmetek?!“ ... „Meg-segit az Isten!“ felelték az atyafiak. És úgy lett. 1805-ben a templom tökéletesen be volt végezve. Értéke mintegy 500 fitra ment. Feliratok voltak, a mennyezeten: A z élő Istennek dicsőségére, az Úr J. Cx.-nak tiszteletére, a templomnak ékességére, a F-váraljai unit. Ecclesianak szükségére ezen menyezetet istenes indulatjokból csináltatták Jánosí Gergely és felesége Gyórfí Judith assz. 1802. A keleti karzaton: Örömmel énekeljetez az Úrnak földnek minden lakósi; zengjetez, örüljetez és mondjatez dicséretet az Úrnak Hegedüvel, Hegedüvel mondom és Énekléssel. Solt. 98: 4—5. — A nyugati karzaton: „Szóljatez magatez között Éneklésez és Istení dicséretez

által, nagy kedvvel énekelvén a ti szivetekben az Urnak. Koloss. 3. 16. Jó minékünk itt lakoznunk a Szt.-Jézussal, a szelid Mózzessel és Ilyéssel. Mát. 17:4. és alább: Az egy Istennek dicsőségére, az Ur J. Cx-nak tiszteletére, az ifjaknak hasznukra ezen kart csináltatta a maga költségén istenes indulatból Andrási György.

1810-ben újra fedik és ugyanakkor a templomajtó elébe egy tornáczot is építenek zsendely-fedéllel. 1833-ban újra javíttatják és a tornáczot cseréppel fedik meg.

1857-ben belső részét újítják meg, különféle színre festve és virágozva fel a menyezetet, karokat és székeket. Ugyanakkor az előbbi feliratokat is befestvén, ma csak ennyi áll: a menyezetet díszes fa-koszoru közepén: MDCCCLVII. — A keleti karzaton: E szent imaház 1802-ben épült; 1857-ben látjátok megszépült. Jelen és jövőre tekintse munkára, az egy Istenünknek dicső templomára s F.-Váraljára.

A koronát, a mait, 1814-ben készíttette az egyház 294 ezüst forinttal. Elég szép és díszes. Felirat a közepén: Földi vitézsége esztendei között nyolczszáz tizennégynek, mikor örvendezett a f.-váraljai kis gyülekezet, ez ékes koronát akkor készíttette. — A szélén pedig körben: Embernek fia örállóul rendeltelek téged Izraelben, hogy mikor hallod tőlem az én beszédemet, megintsed őket. Ezek 33. v. 7.

Orgonája ez egyháznak az 1868-ik évig nem volt. Még 1862-ben, a Varga Zsigmond papságában vett volt némi lendületet az orgonakészítés ügye. Azonban ennek valóítására az egyház 1867-ben lépik fel komolyan, a Kozma Lőrincz papsága és a Jánosi Gergely gondnoksága alatt s már abban az évben meg lett szegődve az orgona brassai Schneidernél, akkor legkitünőbb orgonakészítőnél. A következő évben el is készült a hat változatu, erős szerkezetű s széphangu orgona, mindent felszámítva 1347 frt 84 kr értékben. Ez összeg közadakozás utján és a község jóvoltából gyűlt össze a 42—45 rendes kepefizető kis községből, gyorsan, másfél év alatt, s „Orgonalap“ czímen még felesleg is maradt.

Torony, azaz kicsiny harangláb volt kezdetben ez egyházban is, a templom mellett. 1836-ban azonban a templom nyugati végéhez közvetlen a mai toronynak teszi le alapját, abban az időben oly sok templom és torony kőmivese, csekefalvi Buh Zsigmond. Ekkor, pénzhiány miatt az építés félben maradt és csak 1840-ben kezdetett meg ismét Szederjesi Zsigmond ügyes gondnok felügyelete alatt; és az erős alkatu, 15 ölnyi magas, vörösre festett zsendely-fedelű torony 1843-ban be is végeztetett, összesen mintegy 1200 frt értékben. E torony zsendely-fedele 1837-ben mintegy 700 frt értéket tevő, tartós vörös rézfedéllel helyettesített.

Két kis harang hivogatta a hiveket imádságra. A szájhagyomány szerint bizonyos harangöntő itt a községben helyt öntötte.

1764-ben a nagyobb — 120 fontos — marasztatott kisebbnek, a mely ma is megvan. E mellé a kisebb ráadásával s 100 frttal egy „nagy“-nak nevezett vétetett; hanem ez 1791-ben valami baleset miatt megcsorbultván, helyette egy nagyobb, ma is meglévő, 260 fontos szereztetett rettegi Nemes László harangöntőtől 227 frttal és a csorba ráadásával. Felirata: In honorem Dei et Filii ejus Jesu Christi Curavit Ecclesia Firtos Varalyiensis in tempore Curatoris Georgii Andrásii in Ao 1792.

A templomkerítés eleinte deszkából és bornafából való volt. 1823-ban kőből kezdik építeni s 1849-ig részenként egészen meg is építik zsendelyfedéllel. Így van ma is, kivéve a keleti — útmenti — oldalt, a mely 1882-ben faragott kőből kőfedéllel építetett ujba.

A paplak hely a templomtól nyugati irányban egy kissé távol van. E mintegy 371 □ öl területű benvalót a ma is meglévő okmány szerint 1670-ben csere útján szerzi az egyház. két darab kaszálót adván érte a Kelemen familiának. Hogy annak szerzése előtt — 50 év alatt — hol lakott a pap, azt senki sem tudja.

Az első papi ház 90 esztendeig tarthatott, mert a mestergerenda felirata szerint 1760-ban, a Tana Ferencz papsága idejében új ház építetik. Fedele az elsőnek is valószínűleg szalma volt, mert 1793-ban a második is új zsúpfedelet kap, 1813-ban zsendelyt, 1823-ban pinczét, 1833-ban padimentumot, 1848-ban új zsendelyfedelelet, a mivel aztán be is végezte pályafutását, mert helyette 1878—79-ben egészen új, a mai, építetik.

A lakhely körüli kertet részenként építgették az egyháztagok egymás közt felosztva, hanem 1863-ban Varga Zsigmond lelkész e rendszert megszüntette s az egyház költségén maig is jó karban álló közkertet építetett.

Iskolaház gyanánt, minthogy itt a lelkész egyszersmind énekevezér és tanító is volt, eleinte a papiház kis szobája szolgált. 1770 éven innen pedig a lelkész által maga mellé iskolatanítás végett innen-onnan fogadgatott segédtanítók nem a papi háznál, hanem saját lakházuknál tanítanak, természetesen ugyanazon szobában lakván maguk is, a melyben a tanítás folyt: a hol a tanítás mellett, a miből csupán nem tarthatták volna fenn magukat, rendesen valami mesterséget is folytattak, leginkább asztalosságot. Így volt asztalos is Jakab János, a ki 1857-ben a templom belsőjét megújította és Pálfi József.

1815-ben az egyház a papi telekre egy kis iskolaházat épített. Ez 1850-ig szolgált, a midőn elbontják s ugyancsak helyébe egy nagyobbat építenek, olyat, a mely az akkori igények szerint elég alkalmas volt az iskoláztatásra s még arra is, hogy a helylyel-közzel fogadott segédtanítók is megférhessenek benne. Mint ilyen, ebben lakott és tanított Nagy György, nyugalmazott lelkész. Később a mellette levő sütőházból a kemence kihányatván, e kis szoba szolgált lakásul a segédtanítók részére, a melyben lakott: pár évig Pálfi Jó-

zsef és ezen sorok írója is két gyászos évig, mint ugyancsak segéd-tanító és segédpap is.

Minthogy Váraljának 1868 óta orgonája volt ugyan, de segéd-tanítója s így énekvezére is nem mindig és minthogy a lelkész a karba helyezett orgona mellett való kántorságot a lelkési teendőkkel együtt nehezen folytathatta, az egyház rendes kántor-tanítói állomás szervezéséről kezdett gondolkozni. Azért 1871-ben mesteri telket vett s arra 1874—76-ik években egy újabbkori igényeknek megfelelő tanítói lakot s azzal egybeköttesben egy fedél alatt iskolaházat épített, a mely időtől fogva a tanítás abban gyakoroltatik.

Papjai a váraljai unitárius egyháznak, a mint a jegyzőkönyvekből és némely régi szerződésekből s más oklevelekből kikutatni sikerült, ezek voltak:

1668 előttről egynek sem akadtam a nevére. 1668-ból jegyzeteimben az Árkosi János neve áll, mint váraljai predikátornak. E név ugyanezen évből fel van jegyezve az énlaki egyház temploma menyezetén is, ha nem is mint „predikátor“-nak, de mint olyannak neve, a kinek idejében ama templom menyezete megújított. De ugyanezen név említettik, ugyancsak egy szerződésben, a következő évben medeséri predikátornak is és a váraljai Márton György által a Váraljának adományozott temetőhely adománylevelében 1671-ről ismét ezen név szentmihályi predikátornak. Hát vagy úgy áll a dolog, az unitárius egyházban a belső emberek között is annyiszor előforduló Árkosi előnevű familia ezen tagjára nézve, hogy ugyanazon egy évben — bizonyos okokból — Váraljának és Énlakának is papja volt, vagy úgy, hogy minden évben más egyházba ment papnak, míg Szentmihályon megfeneklett; vagy úgy, hogy mint szentmihályi pap, esperese volt ezen kőznek, s így szerepelt a neve annyifelé, minthogy az egyes egyházak építgetéseiknél az esperesek nevét is szokták volt felirogatni, mint a váralyi is: a Bölöni János nevét régi temploma menyezetére, s Koncz esperes nevét az egyik papi csűr ajtaja fájára.

1692-ben h.-szentmártoni Biró György említettik váraljai papnak.

1701-ben Szentmártoni János.

1738-ig ujszékelői Szőcs István.

1738—56-ig Gálfalvi Pál.

1756—64-ig bölöni Tana Ferencz, az előtt énlaki mester.

Az ő idejében épült az egyik papiház; nevével a mestergerendán. Kemény gazda, nyakas ember. Bizonyos egyházi birtok hasznobéra felett hallgatóival folytatott pere miatt hallgatóitól háborgattatván, ezen ügyben 1763-ban a Pálfi Benjámint főjegyző elnöksége alatt békebírák küldetnek a helyszínére.

1764—72-ig Ádámosi György.

1772—74-ig Gálfalvi Pál. Még egyszer fordult elő. Hogy a két név egy személyé-e: nem tudom, de hiszem, hogy az. Meglehet, hogy időközben más helyt volt és ismét visszakerült. Megtörténhetett annál is inkább, mert Gálfalvi könnyen átélhette — mint pap is az 1738—76-ig terjedő időközt, minthogy 76-ban már nagyon öreg volt

a mint kitetszik a váraljai egyháznak 1775-ben Ágh István püspökhez felterjesztett ily tartalmu kérelméből:

„... Instálunk mint lelki diadalommal vitézkező főpapi fejedelmet, az ur J. Krisztusnak e földön vitézkező anyaszentegyházának és drága vérén megváltott Unitária Szt. Ecclesiánaknak előljáró és jó gondviselő pásztorát, mint irgalmasságot gyakorolni szokott kegyelmes édes lelki atyát, hogy méltóztassék a már öregsége miatt felette megnyavalyásodott Gálfalvi Pál ő kegyelme mellé a kolozsvári Collegiumból, mint múzsák sergéből kinevezni egy becsületes jóramenendő jámbor, istenfélő, ifju és tanult diákot, a ki is az Istennek templomában és szent oltárán szolgálhasson a szokott salariumért és minthogy e világi ragadozó farkasoknak igen közel a torkában van Váralja, ha kívánatlik, tudjon azok előtt az Istennek könyvéből megfelelni.¹⁾ Igen nagy gazdát és cselédes embert nem hozhatunk, mert igen kevesen vagyunk... Mely istenes Gratiaért a teljes Mindenható Ur Isten Tiszt. Püspök urunkat áldja meg ez életben, jövődőben pediglen a megdicsőült szenteknek seregébe tegye által, kívánjuk.“²⁾ stb.

Gálfalvi 1777-ben csakugyan meg is halt. Fiai maradtak: János, Pál, István és Zsigmond. Pál később köri esperes, mint martonosi pap.

1776—1802-ig Máté Ferencz. Teljesítette tehát a püspök az egyház fennebbi kérését, mert Mátéban ifjat küldött Váraljába papnak, a ki felszenteltetés végett a Zsinatra menve, úti-költségeinek egy részét az egyház pénztárából fedezte.

1802—34-ig Kenyeres András, ki mint k.-solymosi mester jött ide.

1834—41-ig Keménydi Márton, ki mint ujszékeli mester jött ide, innen papnak Szentmihályra ment, a hol meg is halt.

1841—56-ig Nagy György, jól készült, derék pap; a más felekezetűekkel való disputálásban nagy mester, az alpapi széken ügyes ügyvéd. Sok eredeti egyházi beszéde maradt hátra. Állítása szerint ő irta volna a „Lételünk csak füst és pára“ kezdetű halotti éneket. Kőröspatakba (Údvarhelym.) ment innen papnak, hol öregsége miatt fiai unszolására lemondván, később elhagyatott állapotra jutott és ismét Váraljába jött segéd-tanítónak, hol tanítósa csekély díján, s kosárkötésen nyomorogva meghalt 1867-ben, 84 éves korában.

1856—62-ig Péterfi Miklós, öcsce Péterfi Sándor irónak, a ki Kedéből jött, s Csekefalvára ment, a hol 1866. körül meghalt.

1862—65-ig Varga Zsigmond, a megtestesült bátorság, s az igazság mellől hajlithatatlan ember. Váraljában legalább ilyen volt. Három évi ittléte alatt is sok jót tett. Védte az egyház javait. Tanított és dorgált, hatott és rendezett. Az akkori felnőttek — ma már élemedett emberek — a kiket magaköré gyűjtve nagy feyelemmel és

¹⁾ Ha valahol, itt ugyancsak divatozott azon időben is az unitáriusok és a szomszédos más felekezetűek közt a hittételek feletti disputálás. És illet, sőt megkívántatott, hogy ebben, a mint némely közember is tudott ügyeskedni, a pap is helyt álljon; a mely czélra szolgáló, s unitáriusok részére irt disputátiokban Váralja sem szűkölködött.

²⁾ A kérelem itthon van.

pontosssggal, de jó eredménnyel is tanított, hálásan emlékeznek reá. Csekefalváról jött, Hsz.-Péterre ment. Ma H.-Keményfalván papszkodik. Isten áldja sokáig!...

1865—76-ig Kozma Lőrincz.

1872-től mint segéd, 1876-tól mint rendes pap Kozma Dimén.

Segéd-tanítók:

1683-ban Atyhai Pál Deák.

Bizonytalan időben Sipos János.

1792—1800-ig Sárosi János.

1800—1819-ig Csiki József.

1850—1857-ig Jakab János.

1862—1867-ig Nagy György.

1870—1873-ig Pálfi József.

A gondnokok közül sem hagyhatok említés nélkül legalább kettőt: a gondnokságot viselt több Jánosi Gergely közül egyiket, a ki 1761—1764-ig és másikat, a ki 1801—1822-ig volt gondnok, mint apa és fiu. Utóbbi tehát 21 évig volt gondnok, a mely körülmény már magában is arról tanuskodik, hogy egyházszerető jó embernek kellett lennie. Az is volt. Rendezte annak birtokait, visszaperelte és kiváltotta némely eltulajdonított földjét; a mostani templomot megépíttette 1801—1805-ig. Feljegyzett ajándékai: az új templom menyezete, a melyet saját költségén csináltatott, a ma is használatban levő urasztali egyik ezüst pohár és abroszok még nem minden. A mint mondják, a hol az egyház jövedelme a szükségletek fedezésére nem volt elégséges, ott a magáéból pótolta.

Atyja, id. Jánosi Gergely sem volt szűkmarku az egyház iránt, de őt főképp értelmességeért és írói munkásságáért tartjuk méltónak a megemlítésre. Korában ő volt a hasonló közemberek közt a vidék legpennásabb embere. Élete nagyobb részét írással és olvasással töltötte. Hátra maradt iratai örököseinél halomra állanak. Minden polgári és egyházi ügyiratot ő készített. Többféle egyházi iratai közül megemlítem a megmaradottakból: a Dávid Ferencz által egybeállított énekeskönyvnek a harmadik kiadása (1697-ben) teljes példányu, s nagy gonddal leirt másolatát; egy kérelmét a Firtosan lakott szerzetesek ellen, melyet az ők egyházi felsőbb hatóságukhoz nyújtott volt be stb. Ugyancsak ezen ügyben ő irt volt és nyújtott is be kérését II. József császárhoz, mely nem maradt meghallgatás és teljesítés nélkül.

Helyénvalónak tartom felemlíteni itt a jótékonyok neveit is.

Váraljában, eltekintve a szükségszerinti adományozásoktól, az — ugynevezett — istenes indulattól buzditott adakozók közt 1730. óta ezeket találjuk feljegyezve: pálfalvi Győrfi Miklós adott egy urasztali takarót 1730-ban; Andrási Gergely, György és István testvérek egy kis benváló birtokot; Márton György egy temetkező helyet 1669.; id. Bálint Mihály egy óntányért 1744.; id. Jánosi Gergelyné egy asztalkendőt 1745.; Bálint János egy darab két vékás szántót 1760.; Pál György 6 frt. 1761.; Bihari Mózes egy urasztali selyem-kendőt 1762.; énlaki Ádám István egy kis ládát: id. Jánosi Gergely 11 frt. 1763.; Márton Mi-

hályné egy urasztali abroszt 1763.; Tekenő's Balázs egy drb. szántót. János Mihályné egy darab kaszálót 1731.; András Györgyné egy darab két vékás szántót 1757.; Gothárd Péter egy darab szántót; András Györgyné egy urasztali zöld-selyemkendőt 1763.; Bálint Mihály és Ferencz testvérek egy darab két vékás szántót 1765.; özv. Pál Mihályné egy darab másfél vékás szántót 1772.; korondi Kovács Jánosné egy asztalkendőt 1772.; András Györgyné egy szószéktakarót 1772.; Sófalvi Judith egy lenruhát 1793.; Biró Judith 4 frt. 1797.; Márton Zsuzsánna egy abroszt 1796.; András György és felesége csináltatták az uj templomban a szószéket és a nyugati karzatot; János Gergely és felesége a menyezetet és adtak egy urvasorai ezüst poharat; Máté Klára egy abroszt 1805.; János Mihályné ugyanazt; Bálint Pálné egy kendőt; János Gergely egy szószéktakarót 1815.; Kenyeres Andrásné egy urasztali takarót 1827.; Nagy Györgyné egy abroszt 1846.; Márton Andrásné egy urasztali piros-selyemtakarót; Bálint Mihály egy abroszt; János Gergelyné ugyanazt; Deák Judith egy szószéktakarót 1869.; Márton Péter egy darab legelőt 1871.; Demeter Sára egy keresztelő-poharat; András Györgyné egy urasztali takarót 1873.; János Ferenczné és leánya, András Mihályné egy szószéktakarót 1873.; János Gergely és felesége, Széles Mária egy csinos urasztalt 1876.; Deák Ferencz (kéregető) 5 frt. 1877.; Fekete Juliánna 3 frt. 1877.; id. Bálint István két darab hat vékás szántót; Bálint Mihály egy urasztali kannát 1880.; többen egy diszes bibliát a szószékre 1884.; András Ferencz és András Jánosné egy urasztali takarót 1886.

A kepeére nézve Váralja 1620-ban, midőn Enlakától elszakadt, egy okmányt hagyott hátra, mely szerint: köteles minden gazda 20 kal. búzatermésből 3 kalongya búzát fizetni a papjának és tavaszi kepeül 3 kal. zabot, ha csak annyi termett volna is és minden igásmarhával bíró gazda egy szekér fát. Ezek mellett kötelezi magát az egyház, hogy ad a lelkész használatába minden határban 3 köböl fejeü földet búzának és ugyanannyit zabnak is és három szekér szénára való kaszálót; valamint arra is kötelezi magát, hogy a szántókat megszántja, s a mezei takarmányokat a papi telekre hazahordja.

E keperendszer a mai időig kevés változást szenvedett. Ugyanis a Szentábrahám Mihály püspök által 1754-ben kiadott, a mai időig lehető, s csaknem minden egyház jegyzőkönyvében megtalálható szabályzat¹⁾ szerint az őszi egész kepét nem 20, hanem 16 kal. termésből

¹⁾ Ennek némely nevezetesebb más pontjai még ezek:

a) A tavasziból egész kepét köteles fizetni mindenki, ha csak annyi termett volna is.

b) Mindenki olyan gabonát vigyen a papnak is, a melyet magának haza visz.

c) Az igásmarháékat fakepe szerében vágjanak fát.

d) Kepehordáskor a gondnok legyen jelen, a gyöngye kepét — büntetés terhe alatt — ne fogadja el.

e) A kepét a lehetőségig egy nap vigyék be.

fizetik és öt harangozókévével pótolják. Minthogy pedig az egyház még maig sem adott annyi szántót a papnak, a mennyit az említett okmányban ígért, ennek pótlásába még egy-egy szekér fát határozott adni minden ígás marhával bíró gazda után, a mit fizetett is 1859-ig, de ekkor ezen második szekér fa helyett a trágya kihordása vétetett fel a papi telekről a papi földekre. Ez van gyakorlatban ma is.

Az időközönként szolgált segéd-tanítók fizetése a rendes lelkeszi kepén kívül állítottatott elő mindig, annak ellenére is, hogy némely kepefizető vélekedése szerint a három kal. kepének egyike mint kántor-tanítói működést illető díj volt kezdetben felvéve. Ezt a pap soha egy tanítónak sem engedte át: sőt Sárosi Jánost Lázár püspök is csak oly feltétel alatt nevezi ki, a mint kinevezési iratából látható, hogy a papi kepe semmit se csonkuljon. Annak csonkulást szenvednie ezután sem volna szabad!...

A mint fennebb is emlitém, minthogy az egyháznak 1868. év óta orgonája volt, de mestere nem, az egyház 1871-ben mesteri állás szervezéséről kezdett gondolkozni. Az idetartozó építgetéseken kívül tehát arra az — igazán meglepő — elhatározásra jött, hogy a leendő mester részére a papi kepén kívül, melyet megcsonkítani semmikép sem akart, minden kepefizető egy kal. őszit és egy kal. tavaszt fizessen kepéül; ezen kívül mivelésre való földek is szereztesse nek tehetőségesebb gazdák ajándékozásai útján, — a mire többen ajánlottak is volt fel apróbb földecskéket. Ámde a lelkész elleni vádaskodások következtében alólirt — püspöki ajánlatra — hazakerülvén, s így apából és fiuból pap és mester is kitelvén, a mesteri állomás szervezése érdekében előbb létrejött üdvös terv egészen dugába dőlt. De tudván azt az egyház, hogy egy rendes mesterre mégis előbb-utóbb szükség lesz, annak fizetésére alapot kezdett letenni pénzben és magtárban oly czállal, hogy a pénzalapból tiszta pénzt, a magtárból pedig gabonát fizetend.

A mesteri állomás 1882-ben szerveztetett is községi tanítósággal kötve össze, — és pedig az egyház és a község közt — ugyancsak az 1882-évben létrejött s mind az E. K. Tanács által mind a megyei közig-bizottság által elfogadott és megerősített szerződés értelmében úgy, hogy mester és községi tanító egy személyben mindkét állással járó kötelek viselésével legyen. — Ennélfogva a közig. bizottság s ennek felterjesztésére a nm. minisztérium tanítónknak csak segéd tanítói címet adott 200 frt évi-fizetéssel. A kamatjából s újabb ajándékozásokból azon ideig 1000 frtra növekedett — ma

f) Az ekkl. részére gabonát vessenek, melyet ha a gondnok hanyagolna el, felelős; ha az ekkl., köteles annak szerébe ravatallal fizetni.

g) A templomban egyenetlenkedők 12 frtra büntetendők.

h) A ki urvacsorával nem él, nem temetendő pappal, annak harangozni sem kell.

i) Háznál esketni csak külön díjjal lehet.

k) A papnak gyümölcsfát elvinni nem szabad.

l) Vegyes házasságban a férfi ha unitárius, a család egész képét fizessen.

m) Nyári tanításért egy napi munka adassék minden személytől. Stb.

már „Énekvezér-alap“ czimü — alapnak 8 százalékát, 80 forintot énekvezéri díjban az egyház a községi 200 frt díjhoz csatolván, ezen összeg és az innen-onnan mégis összeszerzett néhány holdnyi szántó-kaszáló haszonélvezete képezi tanítónk évi fizetését. A magtárra pedig e szerint ily czélból ma még szükség nem lévén, azt az egyház megjelölt czél nélkül kezeli, mint önálló egyházi vagyont; a mint-hogy egy vagy másnemü szükségei fedezésére nyirbálgat is el belőle, miért az 500 frt értéken felülemelkedni még nem tudott.

Vagyonról lévén szó, a fennirtak után nem hagyhatom említés nélkül az egyház jövedelmi forrásait is.

Váraljai egyházunk évi rendes jövedelme igen csekély. A jövedelmi források közt első és mindennél többet érő: az egyesek zsebbe, a mely sokszor volt és van igénybe véve. Második jövedelmi forrás a mintegy 52 hold területü bükkös erdő, a mely ugyancsak gyakran fizetett. A harmadik volna a mintegy 2—3 holdnyi területü földbirtok, hanem ez keveset jövedelmez. Ezek után alig méltó az említésre az ünnepi alamizsnálkodás. Volt oly esztendő is, a melyben alig jött be az „Isten ládájá“-ba 28 kr. És volt olyan év is, a midőn összes évi jövedelmül csak 37 kr. jegyeztetett be a vizsg. hivatal által a jegyzőkönyvbe. No de ez régen volt, a midőn a kiadási rovatban is látható ilyféle feljegyzés, hogy t. i. a vizsgáló hivatal csak négy sustágot kapott tiszteletdíjul és itteni hivatalos működése alatt 6 dr. értékü bort fogyasztott el. (1715).

A mig az enlaki, martonosi és váraljai egyházak összetartoztak — szájhagyomány szerint havasuk is volt. Ma nincs. Ma ezen enlakinak mondott havast a korondi unitár. egyház bírja „Melegpatak“ czimen. Volt-e e havas valaha az Enlakáé? És ha igen: miként került Korond birtoklásába? arról bizonyost nem tudok. A szájhagyomány azt mondja, miszerint e havas okirata Enlakáról Korondra férjhez vitt egy nőnek hozománya között véletlenül Korondra jutott. A nő váltságdíjért kinalta vissza Enlakának, de Enlaka nem volt elég ügyes így visszavenni; mert meglehet nem is tartotta fontosnak. A nő Korondnak szolgáltatta ki az okiratot, minélfogva Korond az „igazát“ felmutatni nem tudó Enlakától a havast elfoglalta.

Ingó javai közül ez egyháznak két közönséges alaku urasztali ezüst pohár, két óntányér s három darab selyemkendőn kívül a többiek: faedények, abroszok, kendők stb. e lapon alig érdemesek a megemlítésre.

És már ezekben a váraljai egyházzról, ha még szellemi és erkölcsi állapotáról is említek valamit, a mit tudtam, mindent elmondtam.

E község népe természetes és egészséges észjárással bír. A milyennek külsőleg látszott és látszik, annál értelmi és erkölcsi állapotota magasabb fokon állott és áll. Egyszerü volt ruházatban, táplálkozásban és lakásban. Csak kitartó szorgalmával párosított takarékságának köszönhetette és köszönheti különösen a mai terhes viszonyok között, hogy anyagi helyzete elég kedvező, sőt sok község népénél kedvezőbb.

Az egyház iránti érdeklődés és áldozatkészség s az Unitárizmus iránti hiveség, mint más községekben, úgy itt is megvolt eleitől fogva. A templomot szerette és szereti járni. A jó könyvek olvasását is gyakorolja. 1874. óta olvasó egylete is van oly czéllal, hogy a részvényesek által összetett fillérekből könyveket szerezzen s hirlapokat hordasson, az előbbieket otthon, az utóbbiakat az iskolaházban olvasandó meghatározott időkből, — a midőn a felnőttek s általában az arra jelentkezettek között rendes tanítás és tanulás is gyakoroltatik. Ez úton már többféle könyv szereztetett és a téli esteken való tanítás is rendes folyamatban van ma is.

Iskolája kevés kivétellel régen is, de az újabb időkből éppen jó állapotban volt és van. A nőnemen levők iskoláztatása — mint bizonyosan más helyeken is — csak a jelen száz elején véteztet tulajdonképpen gyakorlatba. Azon innen a férfinemen levőkkel azok is egy mértékben taníttatnak s versenyeznek is mint a templomi éneklésben, úgy az írás-olvasás stb-ben is. Tapasztalatom szerint az írni-olvasni tudóknak az itteni felsőbb fekvésű községek, az alsóbb fekvésű községeknél nagyobb százalékát tudják felmutatni. Váralja legfenebb fekszik!... A régiek különösen a bibliai, a vallási ismeretekben voltak kitünők. A vasárnapi iskoláztatásról 1798-ban van legegőbb emlékezés; azóta az is rendes gyakorlatban van.

És már ezzel be is zárhatnám iratomat, ha nem volna még egy tárgy: a pálfalvi leányegyház, melyről itt meg kell emlékezmem.

A mi a Váraljától keleti irányban és félórai távolságra fekvő r. kath. vallású népes Pálfalvát illeti, itt volna egyetlen leányegyháza Váraljának, melyet ma 18 személy alkot, a kik Váraljából, Tarcsafalváról és Korondról házasság és költözés útján származtak oda. Tehát róluk nem lehet következtetni, hogy Pálfalvában valaha unitárius egyház szerveződött volna. Pedig mind váraljai mind pálfalvi szájhagyomány tartja azt. Sőt egy bizonyos Simó előnevű pálfalvi család, a melynek elődei régen unitáriusok voltak, kertjében egy három öl hosszú és két öl széles romhelyet mutogat, melyről többen állítják azt, hogy unitárius templom lett volna, és a Simó-család elődei, a kik a templomot a saját helyükre engedték is építtetni, abba jártak templomba. Erről írásban sehol semmit sem találtam.

Azt különben lehet következtetni, hogy egykor Pálfalvát is érinthette a reformáció ébresztő és ujtó szele. Mert ha áll az, hogy Pálfalva, Korond és Atyha egykor egy templomhoz és egy papság alá tartoztak, valamint az is, hogy Atyha és Korond is egészen átvették az unitárius hitet: könnyen hihető, hogy e mozgalom Pálfalvára is elhatott. És könnyen hihető az is, hogy a midőn egyháztársai: Atyha egészen és Korond részben — régi hitükre visszamentek, ugyanakkor Pálfalva is ezt tehetette; és a mint Korondon, úgy Pálfalvában is maradhatott állhatatos az unitárius hitben egy kis töredék, a mely aztán templomot is építhetett magának a váraljai papság hatósága alatt. E kis egyház lelke és támasza lehetett Tarcsafalvi Mihály nevű nemes, a kiről azt mondják, hogy unitá-

rius volt és gazdag is annyira, hogy udvart tartott Pálfalvában. Neve látható is, mint pálfalvi lakósnak és nobilis személynek a váraljai papi benváló megvásárlási okiratában — egyik tanuképpen. Fiai nem voltak, csak leányai s ezek is más községekbe mentek férjhez, — mint Tarcsafalvára is s így a család felozlása befolyhatott az egyház hanyatlására. Vajha más jóne helyökbe!

KOZMA DIMÉN.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXVII.

HUNYADI DEMETER UNITÁRIUS PÜSPÖK ZSINATOT HIRDET TÖRDÁRA
1592. MÁJUS 31-DIKÉRE.

Kelt Kolozsvártt, 1592. ápr. 25-én.

Demetrius Hunyadinus, Pastor in Domino Colosvariensis, et Superintendens Ecclesiarum Hungaricarum passim in Transylvania verum unum Deum viventem, et filium eius unigenitum Dominum nostrum Jesum Christum mediatorem unicum puro ac sincero pectore In Spiritu et veritate profitentium, Venerabilibus ac Integerrimis Senioribus, fratribus in Deo dilectissimis, nec non reliquis universis Verbi Divini praeconibus fidelissimis, una cum Scholarum moderato-ribus, nostre Jurisdictioni in domino subiectis gratiam, pacem, misericordiam, et spiritum sapientie, atque Illuminationis a Domino Deo Jisraelis, per Jesum Christum crucifixum toto ex animo precatur. Gravissime sane simul ac sapientissime, Viri Venerabiles, ab Isaia propheta sacro Domini spiritu coelitus afflato dictum illud olim fuit, Impiy ut mare feruent, non est pax (dixit Deus) Impys. Etenim sive mores et naturam quis spectet eorum, qui coeno Impietatis alto Inloluti, cum sese maculant ac deturpant, tum furoris vestro quodam Indomito perciti deseuire in pios, simplices, ac Religionis purioris amantes non cessant: sive Justum Dei Judicium spiritum vertiginis in eiusmodi obcoecatos homines mittentis consideres, utrobique pacem Impys non esse perfacile comperies. Itaque cum hoc quoque nostro tempore tristissimo, nec Satan ipse versutissimus, veritatis osor in-fensissimus, omnisque Impietatis et securitatis auctor nequissimus conqiescat, nec etiam organa eius longé latéque laxis furorum ha-benis grassantia religionem puram Impetere, gravare, odys, calumnys et conuitys (quantum quidem in se est) cessent: utique nostrarum partium est (cum praesertim hisce proximis temporibus aliquot fratrum bonam in colendis Domini vineis operam nauantium et strenue in palaestra Ecclesie demilitantium, ex hoc mundi labyrintho, cum suo quidem lucro, sed cum manifesto Ecclesie detrimento rapti ob-dormiuerint) pro Domini grege serio vigilare, orare, et gladio spiritus omnes sectarum Impiarum monstrosas opiniones, ne coeptum veritatis cursum Impediant, tollere, presecare, et a spon-sa Domini Jesu procul

arcere, atque propellere. Verum enim vero id praestare exacte, vel saltem utcumque pro talento nobis coelitus dato proseguere. Ita demum (opinor) poterimus, si et privatim spartam, quam quisque nostrum nactus est, ornare studebimus, et publicis in congressibus Deum precando, disceptando, arguendo mutuis colloquijs mutuuum consensum venari, adinuenire, et diligenter conseruare toto studio conabimur, ut rata tandem in nobis Paulina illa sit Corinthys scripta obtestatio: Precor autem vos fratres per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut idem loquamini omnes, et non sint inter vos dissidia, sed sitis coagmentati eadem mente et sententia. Quocirca ne nos quoque officio nostro hac In parte deesse videamur, constituimus (Domino Deo auxiliante) Synodum Thordam, ad diem May Mensis ultimum indicare, ac de more nostro solito conuocare, eo nimirum proposito, ut singuli fratrum aliquid, quod ei loco et tempori accomodatam sit, sive de quesitis Theologicis et mysterijs coelestibus, sive de disciplina morumque honestate, sive demum de rebus alys ad aedificationem domus Dei quoquomodo attinentibus, libere quidem sed placide tamen, et omni contentionis Immundice studio deposito, In medium proponant. Hortamur igitur amanter singulos vestrum, fratres in Domino charissimi, Imo etiam pro auctoritate Ecclesiae mandamus serio, ut ad diem locumque prescriptum mature atque Intempore, sine vlla tergiuersatione una cum Scholarum Rectoribus, in laudem et gloriam nominis diuini sempiternam, Ecclesiaeque emolumentum, sub poena graui rebellibus Synodi decreto Infigenda conueniatis, atque compareatis. Datum Claudiopoli 25 Aprilis, Anno a nato Christo Domino Millesimo Quingentesimo Nonagesimo secundo.

Demetrius Hwnyadinus m. p.

Eredetiye az aljára nyomott pecsét helyével, az erd. Muzeum kéziratárában (néhai gr. Lázár Miklós adománya).

Közli SZABÓ KÁROLY.

LII. ZSOLTÁR.

Dallam : Dicsőitünk és tisztelünk
Örök Isten téged stb.

(Unitárius Énekeskönyv.)

Mit dicsekszel bűneiddel
Te önbizott, te kevély?!...
Nem érzed Isten jóvoltát,
Mely kegyelmesen megbocsát,
S oltalma véd, hogy te élj?!...

Szólsz ármány, ravasz beszéddel,
Melynek hazugság neve;
Nyelved, mint éles beretva
— A nemes kebelt vagdalja —
Te álnokság mestere!...

Szereted a gonoszságot,
S a mi jó azt megveted;
A bűn, gonosz: bálványképed!
Mi szent, igaz: azt letéped,
Vagy gúnyolva neveted!...

Jaj neked!... az erős Isten
Szent haragja összetör...
Kigyomlál, kitép, kiszaggat,
A halállal elragadtat
Az élőknek földökből...

S az igazak mind ezt látva
Mondják: im a férfi ott! —
Ki az Isten hatalmában
Nem hitt... de bűn, s gazdagságban
Nagy kevélyen megbizott!...

Oh Uram én hajlékodban
Vagyok, élek és lakok,
Mint a zöldelő olajfa,

Melyet véd kegyelmed gondja —
Jóvoltodban vigadok! . . .

Tisztellek Uram örökké,
Bár alázz, vagy magasztalj . . .
Benned bizom, téged várlak:
Mutasd meg szabadításod,
Mert te jó, s kegyelmes vagy . . .

RÉDIGER GÉZA.

ALKONYÓRÁK.

1. Móz. 3, 8. És ők hallák az Úristen szavát, ki a kertben jár vala, midőn a nap lehült. (Luther ford.)

Ne gyújts még lámpát a szobában,
Most kezd szürkülni csak az est:
E még derengő félhomályban
Mélázok én el örömet.
Elcsöndesült a nap zsvajja,
Lehült a vér, lassan siet;
Az enyhe csillagfény kicsalja
A szelidebb érzelmeket.

Oh nap, ha képed halaványul,
És színvarázsod már letűnt,
Csak akkor tud lelkünk magáru,
S tér önmagába szellemünk.
Erdőn, mezőn ha esti csend ül,
Erdőn, mezőn ha árny borong,
Egyszerre csak szívünk megrendül:
Egy más világ beszéde zsong.

Ez az az óra, melyben Éden
Hűs árnyán az Úr megjelent,
Hogy ott az emberrel beszéljen,
Ki, hajh, a fény betege lett.
Fájón csendült a „Hol vagy Ádám?”
A méla esti csenden át,

S az Úr a sziklabolt lombáryán
Remegni látta bús fiát.

Hol vagy! — E hang ilyenkor éppen
Az én szívembe is bezeng,
S felkölti, a mi rejtekében
Nappal felejtve elpihent.
Idő-kérgét a szív lefejtí,
Ujjá lesznek elmúlt napok,
A férfi gyermekké felejtí
Magát, míg multján andalog.

Ilyenkor ültem én atyámnak
Térdén, ha kipihenni jött
Búgondját szent hivatalának
Jókedvű gyermekek között.
Jött majd anyám halkan fektetni,
Mily szívesen engedtem én!
Mily könnyű volt elszenderedni
Áldó szavának zengzetén.

Hát a midőn a kis szobába
Gyült este a gyermekcsereg
Hogy, ki mit vár angyal-fiába,
Bizalmasan beszélje meg.
A hó a szomszéd-házfedélről
Világított nekünk csupán.
Mi csillogott, úgy ablakszélről,
Egy perczre? . . . Angyal szárnya tán.

Felnőttem; a mező, a róna
Volt éjjel-nappal otthonom;
De egyedül az alkonyóra
Volt igazi vigasztalóm.
S midőn az estpir végsőt lobbant,
S halk éji szellő esdekelt,
Az ifju szíve sejtve dobbant,
Szellemsugalmom dalra kelt.

A férfit is a napi zajra
A szürkület nyugtatja most;
Szívemre gyermekim kacajja
Borít ifjító balzsamot.
Anyjok egy régi dalt! Te lányom
Zendítsd meg azt a zongorát;
Míg énekeltek, megtalálom
Szívemben az alkony dalát.

Ha rám borul majd életem,
S közelg a hosszú éjszaka,
Ti vegyetek körül ez estén:
Alkonyhomály, est csillaga.
Jó s rossz napok a szürkületben
Mind elmosódnak szeliden,
S gondot, panaszt felejtve, lelkem
Atyám ölében elpihen.

GEROK KÁROLY után

DR. NAGY MÓR.

SARDI JÓZSEF.

Sz. 1822. mart. 13., megh. 1887. dec. 18.

Két éve, hogy örök nyugalomra szállt. Képe gyakran jelent meg emlékezetemben, s valami azt sugja, hogy ne engedjem e képet csak úgy ellebbenni, eltűnni az árnyak birodalmába, hanem édes emlékezzettel öleljem át, mielőtt vonásai elmosódnának.

Lévita nemzetségből származott, mely eredetével a 17-ik százba nyulik fel. Pap volt atyja, nagy atyja és szép apja, mindannyian a jelesebbek közül, kik nemcsak elvették a tizedet, hanem valódi elhivatással szolgáltak a vallásnak és az egyháznak. Atyja, Sárdi Sámuel épp nagyhirű pap, kiváló egyházi szónok.¹⁾ Lévita lett ő is, de „zengő szerszámokkal.“

¹⁾ Atyja: Sárdi Sámuel szül. 1783. febr. 23-án Toroczkó-Szt.-Györgyön; hivataloskodott, mint iskolamester Abrudbányán (1807—1810.), Vargyason (1811—1812.), mint pap H.-Szentmártonban (1813—1814), Laborfalván (1815—1826.), Árkoson (1827—36.) és Toroczkón (1837-től), meghalt 1854. jun. 13.

Nagyapja: Sárdi István szül. 1737 körül Nagy-Kadácsban. Az egyházi szolgálatot Bágyonban kezdte 1759-ben, mint iskolamester. 1774-ben Ádámosra ment papnak, 1793-ban tordai pap és esperes; meghalt 1795. Neje volt Bencze Judith, tordai pap Bencze Pál leánya.

Szép apja csakugyan, Sárdi István Kadácsban volt pap.

Atyja kétszer nősült. Laborfalván 1816-ban elvette Bagoly Juliánát; ennek halála után 1827-ben Árkoson Péter Borbárát. Az elsőtől származott ő és Juliánna testvére; a másodiktól: Imre, kövendi tanító; Samu (korán elhalt jeles képzettségű ifju, ki Garibaldi alatt részt vett az olasz szabadságharcban); Lőrincz, ki kereskedő lett; István kép.-rajztanár Kolozsvárt. Atyja mint pap több nevezetes alkalommal szolgált. 1836-ban a Consistorium püspök Körmötzi János feletti emlékbeszéd tartására választja meg. 1847-ben Kozma Gergely kövendi pap, egyháztörténelemirő 50 éves papsága jubileumán tartott egyh. beszédet, mely nyomtatásban is megjelent.

Sárdi Sámuelről van a reformátusok énekeskönyvében található „Szü-
kölködünk nagy mértékben“ kezdetű ének, melyet akkor irt, midőn a
vargyasi kántorságtól visszavonulva, Kadácsban lakott s Udvarhely Mihály
János királybirő meghívására egy rab felett tartott temetési beszéd után az
udvarhelyi ref. ekklesia az üresedésben volt papi állomásra megválasztotta volt-
de melyet nem fogadott el. Tőle származik az unitáriusok énekeskönyvében levő
„Legyen kedves az áldozat“ ének szövege is.

Ifjusága arra az időre esett, mikor kolozsvári főgymnasiumunknak Brassai Sámuel volt az igazgatója és nagy mestere, s mellette tanárok Ar.-rákosi Székely Sándor, Székely Mózes és Kriza János. Az atyai nevelés által gondosan előkészítve került a gymnasiumba, s a tudomány és költészet eme fölkejtjeinek befolyása alatt és oly kortársak mellett, mint Albert János, Nagy Sándor, szépen haladt előre. A rendes tantárgyakon kívül foglalkozik irodalommal és a modern nyelvek tanulásával; dolgozik a „L a n t“ czimű ifjusági lapba, melynek szerkesztője volt, s szorgalmasan tanulja a német és francia nyelveket.

De e mellett észrevétlenül egy másik tehetség fejlődik ki benne. A családban sok volt a művészi hajlam, s atyja őt, ki különösen szép hanggal volt megáldva, korán tanította énekelni is. Eleinte csak mulatságból gyakorolja az éneket, de mindinkább kitünik hivatottsága. Boncza György tanuló-társával megismerkednek a reformátusok híres kántorával, Botos Istvánnal, próbákra jönnek össze házánál, részt vesznek műkedvelői előadásokban, színészek társaságában.

Mikor az iskolát végezte, készen volt a papságra és készen a kántorságra. Családja multjánál s atyja közetlen példájánál fogva is ő inkább az elsőre vágyott, s várta, hogy külföldre küldik, vagy pedig azonnal kinevezik pappá. De nem úgy történt, a sors máskép akarta, a léviták más rendjében jelölt neki helyet.

1848-ban iskolamester és énekvezér lesz Felső-Rákoson, egyik legjobb ekklézsiánkban. Egy ideig még ápolja keblében a reményt a papság iránt, nem akar lemondani arról. De a fejlődés követi a maga útját, érvényesül annak törvénye. Az adomány nála nem hiányzott s a gyakorlat erőt, nagyobb terjedelmet ad a hangnak, s mind hatalmasabban és ihletteljesebben zendülnek föl a szent dallamok; egyike lesz a legkitünőbb énekvezéréknek. Gyülekezete büszkeséggel telik el, tisztelettel környezi az ifjú mestert, kit meghallgatni más vidékről is eljöttek. Még olykor-olykor felébred benne a vágy, hogy pappá legyen, hogy nemsokára aztán végképp eltűnjék, midőn 1861-ben a kolozsvári ekklézsia hívja meg az énekvezéri és tanítói állomásra.

A kitüntetés, mely e választással érte, ellenállhatlanul viszi tovább a pályán, melyen megindult. Hozzá nőül veszi Nemes Borbárát, Nemes József ügyvéd kedves leányát, ki kiválóan szereti a zenét. A miveltség közönség buzdításai, az otthon édes zenéje lelkesítik s most mint lány fuvalom ömlik „az áldozat“, majd meg csattog, a mennyezetet veri a hatalmas bariton hang.

Huszonhét évig töltötte be énekével a kolozsvári nagy tem-

plomot, a gyülekezetnek gyönyört, lelki épületet szerezve és azt a nem közönséges örömet, hogy kántora az unitárius egyháznak egyik legnagyobb énekese.

A tanításban nem rendelkezik azokkal az eszközökkel, melyeket az ujabbkori neveléstan nyújt, módszerében a régi iskolamestereket követi. Az írás-, olvasás-tanítás nem megy oly könnyen; az ismeretek nem omlanak halomszámra; de a melyeket közül, annál tisztábbak és biztosabbak. Az erkölcsi szabályokat saját példájában szemlélhetik növendékei, a jellem erejével hat rájuk, neveli a lelket és a szívet. A kik iskolájába jártak, mindig hálásan emlékeznek vissza jó tanítójukra.

Rendes elfoglaltatásán kívül érdeklődik a közügyek iránt is. Tagja lesz a kolozsmégyei tanítótestületnek és választmányának; az unitáriusok Főtanácsa pedig még 1861-ben megtisztelte az egyház-tanácsossággal. A gyűléseken ritkán szólal föl, de a mit mond, megérik rajta, hogy az meggyőződésből származik, hogy határozott elvek vezérelik. Társadalmi érintkezéseiben meg jelleme más szép vonásai tűnnek elé: ritka becsületessége és jósága; a családi életben finom gyöngédsége.

Foglalkozása nem tette egyoldaluvá. Az iskolából magával hozott ismereteket olvasás által folyton gyarapítja. Az általános műveltségben igyekszik nem maradni alól a színvonalon. Megjelenésében, társalgásában egy művelt ember benyomását teszi.

S mindenek felett szerette egyházát, igaz hittel ragaszkodott ahhoz a valláshoz, melynek elődei apostolai voltak. S mikor Déván, Dávid Ferencz martyrómsága emlékezetes helyén, 1886-ban megalakul az unitárius leány-egyház és elénekli ott énekes könyvükből egyik legszébb dicséretünket, örömkönyveket hullat, tekintetében a vén Simeon ohajával: „Bocsásd el immár a te szolgádat Uram!”

1887. dec. 20-án a kolozsvári gyülekezet mély részvéte kísérte sirjába.

Nem lett pap, de a Sárdi családnak mindig egyik ékessége marad, az unitárius egyháznak egyik hirneves kántora.

Ott van már ő is, hol méltó kortársa és barátja, Boncza megelőzte. A két nagy énekes egy kort zár be, mely a naturalis ének kora. Most hadd jöjjön egy másik, a művészi éneké, melynek művelői vajha oly magasra emelkednének, mint eme naturalisták emelkedtek a maguk módjuk szerint.

PÉTERFI DÉNES.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1889. november.

(Észrevételek a kiállításra. — Masseur Jenő.)

Szerkesztő Úr!

A kiállítás kapui bezárodtek. Miután a világ minden országából megszámlálhatlan sokaságot vonzott a párisi tárlat, a Mars mezőn bár még most sem egészen elhagyatott, néma hallgatóság. Mindazok a nagyszerű dolgok, melyek ott egyesítve voltak, ma már szét vannak hordva. És most az ember visszagondolva felteheti magának a kérdést, mi volt ez óriási kiállításnak eredménye? Sokan próbálták meg számot adni erről és sokféle szempontból. Mult levelemben ismertettem Vogiié gondolatait és az ő kissé merész symbolizálását, azt a nagyszerűséget, melyet ő a kiállításban felfedezett.

Mások e nemzetközi kiállításban a munka és az emberi ész dicsőségét ünnepeleltek, az ember hatalmát, melyet a tudomány által az anyagon nyert. Annyira, hogy mind e tanulmányoknak összege, melyeket a kiállításról irtak, e lelkes felkiáltás lehet: „mily nagy az ember! mit mivelte és mit fog még mivelhetni?“ És ez igaz, az ember tényleg nagy az ő értelme által. Mindazok a csodák, melyeket a kiállítás felmutatott, kétségtelenül nem indítanak arra, hogy azt higgyük, hogy az ember rossz és teljesen megromlott. Nagyszerű dolog, hogy a kiállítás megbizonyította az emberi ész hatalmát és nagyságát, azonban csak egy feltétellel, t. i., hogy nem tévesztetik szem elől az erkölcsi cél sem, melyet az érteni és tudományos munkában elérni kell és hogy az ember nem fordítja minden tevékenységét az anyagiakra. Különben Isten, eszmény nélküli miveltségre jutunk, s következőleg vissza fogunk esni. Egy néhány dicséretreméltó példa kivételével, nekem úgy tetszik, hogy a kik a kiállításról irtak, igenis az anyagi szempontot tartották szem előtt és nem tekintettek a tudományos, művészi és ipari előhaladás erkölcsi következményeire. Egyet különösen, mi pedig szerintem nagyon tanulságos és örvendetes, kevésbé emeltek ki, a kiállítás humanitárius oldalát. Éppen azért erről irtok. A testvériség és az egyetemes összetartozás eszméjét, melyet a kiállítás láttatott, kevésbé méltatták. A Mars mezőn különböző nyelvű és szokásu emberek jöttek össze a világ minden országából. S nekem úgy tetszik, hogy ez több volt pillanatnyi közeledésnél. És hogyha a kiállításra nézve symbolumot keresünk, én úgy hiszem, hogy az az emberiség nagy családja különböző tagjai egymáshoz közeledésének

nagyszerű symboluma. Az mintegy látható és megfogható alkalmazása volt Pál apostol eme szavainak: „Nincs különbség sem zsidó, sem görög, sem úr, sem szolga közt, ti mindnyájan testvérek vagytok.“ És az ember csakugyan érezte, hogy a különböző megjelenés mellett mindezek emberek és testvérek. A régi világ európaiakat és ázsiaikat, rómaiakat és karthagoiakat számított; embereknek? nem. S Terentius eme mondása: „*homo sum et nil humani alienum puto*“, bizonyára az ő kora erkölcsének gyakorlatában nem volt meg. És az ő mondása igaz lehetett reá nézve, de nem a többi rómaiakra, a kiknél mindenekfelett ez uralkodott: „*civis romanus sum*.“ Ma az ember eszméje és az emberiség-érzet a haza eszméjével tart egyenlő lépést. De nem lehet többé félreismerni, hogy a népeknek sok érintkezés-pontjuk van; és hogy a nemzetek egymással solidarisok. Itt is igaz Pál apostolnak egy más mondása, melyet a testnek különböző részeire mondott: „*midőn egy tag szenved, a többi tagok is hasonlóan szenvednek*.“ S lehetetlen, hogy az összetartozás érzelme ne fejlődött és ne erősödött volna amaz alkalmak által, melyeket az egymáshoz közeledésre a párisi kiállítás nyújtott a föld különböző népeinek. Az emberiség családjának mindeme tagjai hazájukba visszatérve, akarva vagy akaratlanul szélesebb körű, nagyobbyszerű, emberiebb eszméket, egy szóval az egyetemes testvériség eszméit vitték magukkal. És én előttem ez egyike a nemzetközi kiállítás legnagyobb jótéteményeinek. Ez erkölcsi győzelem a kereszténység szelleme által. De nehogy úgy tűnjék föl, mintha igen szép színben látnám a dolgot, ki kell jelentenem, hogy magam sem gondolom, hogy a népek mindjárt egymás karjaiba fognak dőlni és feledve panaszukat testvériesen ölelkezni és hogy csak egy nyájat fognak alkotni egy pásztornak a vezetése alatt. Hanem azt teljesen hiszem, hogy a most elhintett jó magvak meghozzák gyümölcseiket. Már maga a haladás is jó jel a jövőre nézve, a haladás, a melyet senki sem tagadhat meg, kivéve azok, a kik mert magukban nem találják, egyebütt sem akarják látni. Mindeme „*laudatores temporis acti*“ kárhozzatják a jelen civilizatio fényét, nem tudom én miféle elv nevében, melynek semmi köze a Krisztus szelleméhez. Nem fogják fel, hogy a civilizatio csak eszköz és nem cél, vagy legalább, hogy eszköznek kell lennie. Pedig éppen ez az, a minnek át kell hatni a mostani nemzedék szellemét, mely oly gyors léptekkel halad. Az a fő dolog, hogy meg legyen győződve arról, hogy az ember nemcsak kenyérral él. De nem akarom nyújtani gondolatom kifejtését, mely különben is elég világos arra, hogy azt felfogni lehessen. Még csak egy-két szót akarok mondani a haladás eszméjére nézve, a melyről a kiállítással kapcsolatban annyit irtak, de főleg az anyagit tartva szem előtt. Nem győzték eléggé dicsérni a különböző gépeket és azt a bámulatos tőkélyt, melynél fogva az emberi kéz munkáját oly gyorsan teljesítik. És jelezték a modern munkában való eme forradalom közvetlen következményeit is. Ez igaz és valóban nagy jótétemény. De van egy másik, a mit nem vettek eléggé észre, vagy legalább kifejezésre nem juttatták. És ez az, hogy a gépek által teljesített munka megédesítette az emberi kar

munkáját; ez az, hogy az ember, ki csupán munkaeszköz volt, értelm lett azáltal, hogy vezeti a gépeket. Értelmi szempontból ez valódi fölszabadulás. Az ember magát inkább embernek érzi, szabadabbnak és erősebbnek. És mily jövő nyílik itt az emberre nézve. A mily mértékben fognak lassanként a socialis kérdések megoldatni, a mily mértékben lesz a munka új alapokon szabályozva, abban a mértékben fog az ember mind több erővel rendelkezni, hogy azt művelődésére, értelmi tökéletesedésére, szellemi és erkölcsi életére és a családi életre fordítsa. Ez egy kis részre már most is úgy van s erős a hitem, hogy a többire is úgy lesz a jövőben. A nemzetgazdasági kiállítás egyike volt a legérdekesebbeknek. Az emberiség minden igaz barátja gyönyörrel szemlélte ez osztályt. Nemzetgazdaság! mennyi gondolat és mily jövő van ez egyszerű szavakban. Igen ebben van a jövő, a megújított nemzetgazdaságban, abban a nemzetgazdaságtanban, mely észleleteket és tényeket nyújt, hogy az életet az élethez vonza és nem gyakran oly üres abstractioikat. Nem fejezhetném ki jobban az én gondolatomat, mintha idézem Leon Say elnöknek a nemzetgazdasági kiállításról mondott szavait: „A mi kiállításunk hat osztályra volt osztva, mi mutatja, hogy e komoly kérdésben nem volt egységes megoldás. Azonban, hogy ha az ember a synthesis utját követi, egy egyetemes törvény lételemének a megismerésére jön. E törvény nekünk azt tanítja, hogy az emberiség sorsa javításának egyetlen forrása minden egyes törekvésében van és összeesik az egyéni kezdeményezéssel. Hogyha a nemzetgazdasági kiállításnak sikerült volna ezt az eszmét a tömegekbe bévinni, ezzel nagy szolgálatot tett.“ Ez valóban igaz, mert abban van a kérdés igazi megoldása: az egyén törekvésében és nem az állam cselekvésében. A mely napon ezt felfogják, ez nagy lépés lesz előre az egyetértés és a testvériség utján.

Szóval az embereknek és dolgoknak e nagy összejövetele a Mars mezőn egy nagyszerű és egészséges eszmét tár elé. A kiállítás az egyetemes keresztény eszmét szélesebb körre és mélyebbre terjesztette.

És ezek után lássunk még néhány nézetet a kiállításról. Némelyek úgy vélekedtek: „A kiállítás, mint egy rengeteg halmaz, elnyelt csaknem minden nemzeti életet. Ez észrevétel talán sokkal jelentősebb, mint írója gondolta. Hat hónap alatt, tényleg úgy látszik, mintha az írók és kiadók aludtak volna, Franciaországban ez idő alatt egy olyasabb munkát sem adtak közre. Csupán Bourget Pál „Le Disciple“-je keltett némi hatást s idézett elő kritikát. De e mű is azelőtt íratott és a kiállítás kezdetén jelent meg. A mit a kiállítás alatt írtak, az csak a kiállításról volt. Hanem most már a nyugodtabb napok a szemlélődésnek kedvezve, új munkákat hoznak létre. Még megemlítem Renannak egy könyvét, mely a kiállítás alatt jelent meg, de a melyet még 1848-ban írt. Címe: „La Science.“ Thierry Ágoston tanácsairól szól, ki különösen hatott Renanra. Úgy látszik, hogy Renan merészségei, ki akkor egészen fiatal ember volt s ki szakítani akart a katolikus egyházzal, fellármázták az ő barátját, ki arra bírta, hogy várjon, míg a kor több tekintélyt ad neki. Ma e könyvek csak történelmi értéke van, mint okmányok Renan gondol-

kozása történelmében. Egyébaránt a fényes író, az okos nyelvész és a skeptikus bölcselelő, mint tudjuk, azóta annyira hozzászoktatott különben nagyszerű merészségeihez, hogy e könyv teljesen igazolva van.

A kinek üres ideje van, érdekes lenne azokat a számos congressusokat tanulmányozni, melyeket a kiállítás alatt tartottak s főleg azokat az eszméket, melyek azokat mozgatták. A legeredetibb volt a spiritisták congressusa. Ugy látszik, hogy a spiritismus sokkal inkább el van terjedve, mint az ember gondolta, mert a congressuson sok spiritista társulat képviselője volt jelen. Mindenki tudja, hogy miben áll a spiritismus: a halottakkal való közlekedés lehetőségében, miszerint azok minket hallgatnak, nekünk megjelennek és minket megértenek. Hanem ez őszinte illúsiók, e jóhiszeműség mellett a spiritismus némely képviselői valóságos sarlatanságot üznek. Több eset került a törvényszék elé, melyekből kitűnt, hogy itt közönséges szemfényvesztésről van szó, mely néhány tudatlan embert áldozatul ejtett. De mindezek ellenére vannak, a kik őszintén hisznek a spiritismusban.

Bármily képtelenség is az: a fájdalmas szívek valóságos vi gasztalást találnak abban, mit a józan ész elfogadni nem tud.

Visszatérve a spiritisták congressusára, mely sept. hóban tartott, ott sajátos dolgokat mondtak és sajátos kijelentéseket tettek. Tudtuk, hogy a halottak szellemeit lefényképezték, de azt nem, hogy azokat mérik is. Egy öreg spiritista komolyan kijelentette, hogy leánya, ki ezelőtt két évvel halt meg, három hónap óta növekedett sulyban. A halottak szellemeit lefényképezni, vagy azokat sulylyal mérni, egyik olyan nevetséges, mint a másik. Azok között a kérdések közt, melyeket tárgyaltak, főleg a *reincarnatio* kérdése foglalta el a congressust. Csaknem minden spiritista hiszen e metempsychosisben vagy inkább a fokozatos metempsychosisokban, melyek szerintők a tökéletesség feltételei. Itt benne vagyunk a budhismusban. Ugy látszik, semmi sincs új a nap alatt. Sokat vitakoztak az Isten lételéről is, de a nélkül, hogy megegyezésre juthattak volna. Némelyek tagadták az Isten lételét, mire mondták, semmi szükségük sincs az ő rendszerükben; mások meg erősítették, mint oly dolgot, mely szerintők az egyéni szellem folytonosságában való hittől elválaszthatatlan.

A congressus tagjai teljes egyetértéssel szavazták meg a következő két pontot:

1. A spiritismus oly tannak ismertetik el, mely a mai tudományos és bölcselelmi tanokkal bensőleg egyesül.

2. Minden vizsgálódónak kutatásai oda irányulnak, hogy megbizonyítsák, hogy a spiritismus megdönthetlen érveket nyújt az öntudatos én-nek a halál után való fenmaradására.

De kérdem van-e, a mi a valósággal inkább ellenkeznek, mint e két tétel állításai? És lehet-e azt mondani, hogy a kiből a congressus állott, tanult és mivelte emberek? távol attól. Látszólagos vallásukhoz hivek, mert nagyobb részint beteg lelkek, akár félrevezetve, akár gyermekes gondolkozásoknál fogva, mit eléggé mutat a

halottak szellemében való hitők is. Ugyanezt a hitet találjuk belső Afrika négereinél is. Orpheus az alvilágba ment Euridicest keresni, a spiritisták nem vállalkoznak e fáradságos út megtevésére, ő nekik Euridices jön a földre. Csak a módszerben van különbség. Bármit gondoljanak és mondjanak a spiritisták, a tudomány semmit lát abból, a mit ők állítanak. Nem a spiritisták szegény eszméi azok, melyek minket megvigasztalhatnának a naturalismus physiologiai és irodalmi szégyenletességei felett.

— Hanem hogy a kiállításból és a különböző szellemekben az által keltett eszmékből kijöjünk, hadd szenteljek néhány sort egy ifju embernek, kinek a halál megszakította szépreményü pályáját. Massebieau Jenőről akarok szolani, a párisi theol. facultas tanáráról, ki ezelőtt néhány hónappal meghalt 25 éves korában. Mint segédpap Nîmes-ben élénk esze, szerető szive és tevékenysége által tünt ki s nagy becsülésben részesült. Néhányszor volt alkalmam vele személyesen találkozni s becsültem vallási és bölcselmi eszméi komolyságát. Ő nagy bámulója volt J. Guyau-nak, a csakugyan korán elhalt bölcselőnek. Guyau munkáit alaposan tanulmányozta, s néhány az erkölcsre vonatkozó elméletét meg is czáfolta egy jeles tanulmányban, melyet a párisi theol. facultásnak ajánlott. Guyau megmutatta az angol erkölcsbölcselem elégtelenségét, Massebieau a Guyau erkölcsbölcselmi rendszeréét, az evangeliumra támaszkodván, melyről a Sorbonne tudós tanára azt hitte, hogy mellőzheti. A fiatal Massebieaunak egész gondolkozása ugyszólva az evangelium szelleme által volt áthatva, s eszméi a János-féle felfogás bélyegét viselik magukon. A bölcselmi eszmék mélysége semmiben sem hántotta nála a szív melegségét és a lelkiismeret finom érzését. Barátai szívében nagy ürt hagyott. De ők nem akarták, hogy nyomtalanul tűnjék el. Hátra hagyott munkáit összegyűjtötték és kiadták egy kötetben, mely nemcsak azokra nézve lehet érdekes, kik őt ismerték, hanem mindenkire, kik szeretik a gondolatok kifejezésében az őszinteséget.

CHARRUAUD.

AZ AMERIKAI UNITÁRIUSOK ÉS MÁS KERESZTÉNY EGYHÁZAK NEMZETI CONFERENCIÁJA.

Az amerikai unitáriusok nemzeti konferenciájokat f. évi október hó 29-ikétől — november 1-ig tartották meg Philadelphiában. A konferencia 1874 óta mindig Saratogában volt, mely fürdőjéről s rendkívüli nagy vendéglőről híres. Épen azért választották amerikai hitrokonaink e helyet, hogy kényelmesen elférjenek s mint az első keresztények, együtt étkezhessenek. Hanem ez évben e szokástól eltértek, mind az időre, mind a helyre nézve. Ugyanis a második konferencia az elnökválasztási évvel összeesvén, sok zavart okozott s így a mult évi konferenciát a jelen évre halasztották. A hely megváltoztatását pedig azért tették, hogy más vallásfelekezetűek is megjelenhessenek a gyűléseken s így nagyobb érdekeltséget keltsenek. Ebben nem is csalódtak, mert a hely választása szerencsésen történt. A három ezer unitáriuson kívül sokan voltak a más felekezetűek közül is, s a kik azelőtt csak felületes tudomással bírtak az unitáriusok felől, egészen más véleménynyel távoztak el.

A gyűléseket a zeneakadémiában tartották. Az elnöki tisztet Curtis G. Vilmos, legfőbb ítélőszéki bíró vitte. A vendégeket a philadelphiai unitárius eklézsiák lelkészei üdvözölték. May József szép beszédjéből közöljük a következőket: „Rendkívül szerencséseknek érezzük magunkat, hogy önöket körünkben, a „testvérszeretet“ e nevezetes városában üdvözölhetjük. A legszívélyesebb vendégszeretetet biztosítom városunk, eklézsiánk s családaink részéről. Meglehet, nem találják fel azt a nagy kényelmet, melyet Saratogában élveztek, de midőn Philadelphiába jöttek, érezniök kell, ugy polgári, mint vallási szempontból, hogy önök egy régi otthonba tértek vissza. Emez utczának, a hol találkozzunk, a másik végén még most is áll az a csinos épület, mely bölcsője volt Amerika szabadságának. Franklinnak, az unitárius pátriótának sirja szintén annak közelében van. És az az eklézsia, melynek nevében beszélek, volt az első ez országban, mely szervezkedett az unitárius elvek terjesztésére és a népszerűtlen unitárius nevet nyíltan és formailag is elfogadta. E falak között gondozzuk az emlékszobrát a hirneves theologusnak, bölcsésznek és tudósnak, Priestley Józsefnek, kinek munkásságát és önfeláldozását a gondolatszabadság és szabadelvű kereszténység ügyében senki sem multa felül, és a ki csaknem száz évvel ez előtt hirdette az unitárius evangeliumot e városban s méltán tette e helyet Meccájává azoknak, kik az ő elveit örökölték.“

Clifford János lelkész üdvözlő beszédét így végezte: „A szabadságban, a melylyel Krisztus minket megszabadított, álljatok meg, és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával. Álljatok meg a szabadságban, melyet őseink kivívtak számunkra! Használjátok a szabadságot, óh emberek! arra, hogy egymást szeressétek s egymásnak szolgáljatok. Mert az egész törvény értelme ez: „Szeressed felebarátodat, mint tenmagadat!“ Ez a vallások vallása.“

Az egyházi beszédet a 87 éves ősz patriarcha, dr. Furness tartotta, ki ötven évnél tovább szolgált a philadelphiai unitárius ekklezsiában, s nevét megörökítette egy egyháza, valamint városa történelmében hasznos munkássága által. „Nem a mint én, hanem a mint te akarsz“ alapigék nyomán egy próféta reményével, hitével és lelkesülésével beszélt. Szónoklata rendkívüli hatást gyakorolt a hallgatókra.

E beszéd után következett a Nemzeti Conferencia tanácsának jelentése, melyből kiemeljük Clark G. Wilmosnak, több mint fejedelmi adományát — egy millió dollárt — egy olyan egyetem alapítására, melyből egy felekezet tagja se legyen kizárva. Az új egyetem már meg is nyílt Worcesterben. Rokonszenves sorokat szentel a jelentés dr. Eliot Vilmos, dr. Clarke Freeman Jakab és Foote Henrik elhunyt jeles unitáriusok emlékének. Channing halála óta akkora vesztéség nem érte az unitárius egyházat, mint a Clarke halálával.

Ezután Reynolds Grindall, az amerikai unitárius-társulat érdekes titkára, tett kimerítő és felette érdekes jelentést, melyből felemlítjük a következőket: „Epen 25 éve, — mondja a titkár — hogy a Nemzeti Conferencia először találkozott. S vajjon minő eredményt tud felmutatni? Az tény, hogy a lefolyt 25 év egyesített és lelkesített minket. Ha megvizsgáljuk egyházi életünket, nagy változást találunk. Ugyanis a polgár-háboru előtt csak 250 ekklezsiánk volt, jelenleg van 400; s e gyarapodás nagyobbrészt 10—15 év lefolyása alatt történt. A kiosztott vallásos röpiratok száma akkor alig ment 15 ezerre; most 300 ezernél is több. Ekklezsiáktól különböző célokra begyűlt 6 ezer dollár, ez évben 60 ezren felül. Ezelőtt 25 évvel az összes ekklezsiák központi helyisége egy kis szobából állott, jelenleg nagyszerű épülettel rendelkezőnk, melyben egyházi, erkölcsnevelő és emberbaráti munkálkodásunkat kényelmesen folytathajuk. Ezelőtt 25 évvel a nagy oceán partján csak egy unitárius ekklezsiánk volt, ma 18 van; az Alleghany hegyektől a Sziklás hegyekig csak 14, s ma 90. Új Angliában és a közép-államokban ugyanez időszakban 60 új ekklezsia keletkezett. Csak a ki vak, a nem látja gyarapodásunkat s élénk tevékenységünket. E hiteles kimutatást amaz irányzatos hír megezáfolásáért tesszük, mintha az unitarismus Amerikában gyors hanyatlásnak indult volna. A tények azt bizonyítják, hogy soha sem volt vérünk melegebb, soha sem vert üterünk erősebben, soha sem volt a munkánk eredménye nagyobb, mint most; és különösen soha sem volt tágasabb mező a cselekvésre, mint jelenleg.“

Reynolds titkár továbbá hathatósan hangsúlyozta a teendőket s különösen mivel Japánban s Közép-Indiában is nagyon terjed az unitarismus. jövőre, missioi célokra, 200 ezer dollár aláírását kéri,

hogy a társulat, mint végrehajtó közeg, folytathassa gyakorlati működését.

Ezután a különböző konferenciák titkárai adtak számot sokoldalú munkásságaikról, mik örvedetes tudomásul vétettek. E jelentésekből kettőt jegyzünk fel, egyik az, hogy több helyen Emerson ünnepélyt rendeztek annak emlékére, hogy ezelőtt 50 évvel tartotta a Harvard egyetemen azt a hatalmas beszédet, mely egész forradalmat idézett elő s fontos következményei lettek az unitarismus terjedésére nézve; a másik az, hogy Californiában egy papnevelő intézet felállítását tervezik a gyakorlati papság számára. Az erre való alapot egyik hitrokon már biztosította is.

A különböző bizottságok jelentései közül igen érdekes volt a dr. Hale előterjesztése a nevelő-intézetekről. „Ezelőtt 3 évvel — mondja dr. Hale — avval lettünk megbizva a Conferencia által, hogy adjunk véleményes javaslatot a hazánkban levő nevelő-intézetek jellegéről s hogy minő szellem uralkodik azokban. A bizottság alapos vizsgálódás után arról győződött meg, hogy az állam által fentartott vagy segélyezett intézetek kényszerítve vannak felekezetnélküliek lenni s a tanári székek betöltésénél valakinek vallása nem jöhet tekintetbe. De vannak olyan egyetemek s collegiumok, melyek kálvinista befolyás alatt állanak — evangelicus jelleggel — s ámbár prospectusaikban felekezet nélkülieknek hirdetik magukat, s az unitáriusokat és universalistákat is felkeresik adományokért s el is fogadják, de aztán sem a felügyelő bizottságba, sem valamelyik tanári vagy tanítói állomáson unitáriust, universalistát vagy katolikust nem alkalmaznának. A nyilvános iskolai rendszer — hála Istennek — melyet az ősök, kik nem voltak bigottak, nagy tapintattal megalkották — eleitől fogva biztosítva van a felekezetiség legkisebb szinezetétől is. A mi országunk kezdettől fogva azt a főelvet fogadta el, hogy mi az Isten gyermekei vagyunk, nem pedig az ördögé. Ezért hozta be az általános szavazást; mert az a nemzet, a mely elhiszi, hogy a népnek $\frac{9}{10}$ -része örök kárhozatra van itélve, soha sem adta volna meg az általános szavazat jogot; s aligha részesítette volna általános nevelésben őket. Nekünk oda kell törekednünk, hogy a legjobb eszközök ne legyenek a legrosszabb ellenségeink kezei között. Oda kell hatnunk, hogy a magánintézetek igazgatói is fogadják el a teljes szabadságot s ne legyenek tekintettel senkinek a vallásos meggyőzésére.

De a mig egyfelől sajnálattal emlékeztünk meg arról, hogy a szabad Amerikában is vannak olyan intézetek, melyek a lelkiismeret szabadságát korlátolják, másfelől nagy lelki örömmel kell üdvözölnünk egyik hitrokonunknak — több mint fejedelmi adományát — melylyel a már meglevő felekezetnélküli s teljes szabadságon alapuló egyetemek számát újból egygyel nevelte.“ A részletes jelentés után Dr. Hale a bizottság nevében a következő javaslatot ajánlotta elfogadásra:

„Hogy a Conferencia teljes megalégedéssel fogadta az állami egyetemeken s a nyilvános iskolákban való felekezetiség nélküli ne-

velés eredményét s azt az óhaját fejezi ki, hogy a többi nevelő-intézetek is tétessenek teljesen szabaddá minden dogmai megszorítástól.“

„Hogy a Conferencia örömmel hallotta Mayo lelkésznek a déli államokban elért sikerét, hogy t. i. az ottani nevelési rendszer helyett az északi államok egyszerűbb s szabadabb elvű rendszerét kívánják behozni.“

„Hogy a Conferencia nagy örömmel vette a Tanács ama jelentését, hogy a valójában szabad egyetemeink száma a „Clark egyetem“-mel Worcesterben gyarapodott Clark hitrokonunk nagylelkű adományára által.“

E javaslat egyhangulag elfogadtatott.

Felolvasásokat tartottak: Sunderland, Allen Henrik, Tunis János lelkészek a papságra vonatkozó kérdésekről. Dr. Abbot (nem unitárius) pedig a következő tételről: „Tudományos theologia az alapja minden vallásnak.“ Érdekes beszédeket tartottak még: May József, Calthrop Sámuel, Ames Károly és Jones János lelkészek e tárgyról: A hit megújulása Istenben, az emberben és a szellemi világban.

A nők segélyegylete is ez alkalommal tartotta üléseit.

Külföldi képviselő csak egy volt — Cyr Narcisse — a franciaországi szabadelvű egyházak központi tanácsának küldöttje. Cyr lelkész, ki nagyon szívélyes fogadtatásban részesült, a többek között ezeket mondá: „A központi tanács 192 egyház küldötteiből áll, kik a huguenották utódjai s kik a Calvinismus szigorú tanait elvetve, az unitárius elveket fogadták el. Mi szabadságért harczolunk s önkkel teljesen egyetértünk. Mi nem alkalmazzuk a procrustesi ágyat senkire. Elvünk a szabad vizsgálódás. Fogadják általam a legszívélyesebb üdvözlését Franciaország ama nemes férfainak, kik a vallásszabadság ügyének épen olyan lelkes bajnokai, mint önök itten.“

A gyűlések végével mindig gyűjtés volt a Clarke Freeman Jakab tanári székre, melyet a meadvillei unitárius papnevelő intézetnél akarnak szervezni. A gyűjtések eredménye 6,150 dollár volt s így az alap már a korábbi aláírásokkal 12 ezer dollár. Az alaptőkét 35 ezer dollárra szándékoznak emelni.

A gyűléseken a fennebb említett Curtis mellett Miller Sámuel — szintén legfőbb ítélőszéki főbíró, — mint társelnök működött.

Ezzel be is fejezhetnők tudósításunkat a rendkívül érdekes Conferenciáról, de nem tehetjük, hogy legalább két lapnak ne közöljük a nyilatkozatát. A New-York Tribune ezeket írja: Az unitarismus kétségkívül életerő az amerikai kereszténységben: s ha nem is alakította át a régi hitformákat, az tagadhatatlan, hogy az azokról való felfogást megváltoztatta. Az unitáriusok méltán meg lehetnek elégedve azzal a hatalmas befolyással, mely által a régi theológiát elavulttá tették.“

A Philadelphiában megjelenő Daily Evening Telegraph szintén egy hosszú cikket közöl a Conferenciáról, melyben igen ro-

konszenvesen és nagy elismeréssel ír az unitáriusokról. A bévezetésben elmondja, hogy az ország némely részében az unitáriusokat csak hírből és hagyományok után ismerik; hogy legszámosabban vannak Uj-Angliában, hol főleg a ragyogó elméjű Channing vetette meg az unitarismus alapját. „Azt nem lehet eltagadni, — így folytatja — hogy e kis felekezet egy fél százév alatt, nagy befolyást gyakorolt ez ország vallásos gondolkozására. Fő jellemvonása a nemzeti Conferenciának a tulnyomó értelmiség. A vezér szerepet vivők nagy miveltségű s emelkedett szellemű férfiak, kik a legnemesebb indoktól vezettetve működnek az emberiség előhaladása érdekében. Az lehetetlen, hogy ezek a férfiak ne keltenének érdekeltséget bármelyik szószéken közérdekű szónoklataik által. Az unitáriusok inkább tehetőségük, mint mennyiségük által lettek hatalommá minden községben, az Egyesült Államokban, a hol ismeretesek. Bármely felekezet büszke lehetne az olyan egyházi férfiakra, mint Priestley, Dr. Channing, Parker, dr. Bellows, Clarke, Frothingam és a mi sajátunk, a tiszteleltre méltó Furness. Az unitárius papságot, általában, magas miveltség jellemzi, s minthogy az unitarismus, a melyet hirdetnek, az ethikai vallásnak legmagasabb kifejezése, a miveltebb osztály vonzódik ahoz s nem is érezné jól magát más felekezet egyházában. Az unitáriusok nem csak a világiakra gyakorolnak befolyást, hanem a más felekezetek papjainak gondolkozásmódjára is, úgy hogy ezek észrevétlenül változtatják meg vallásos nézeteiket. Ebben rejlik a titka annak a vallásos forrongásnak, mely 30—40 év óta az elmélet mozgalomba hozta, hogy a régi hitformáktól megszabaduljanak és e mozgalom soha sem volt tevékenyebb és hatalmasabb, mint épen napjainkban. Jóllehet az unitarismus azt igényli, hogy az a legegyszerűbb és legszabadabb elvű; és hogy az Isten atyaságára és az ember testvériségére van alapítva — s ha ez eszme elterjedne a néptömeg között, bizonyára az unitárius egyház bámulatos nagygyá nőne; de a régi evangéliumi hitelvek százévek hosszú során oly mély gyökeret vertek a nép vallásos gondolkozásában, hogy nagy idő kell arra, míg egy ilyen vallási forradalom teljesedésbe mehetne. Azonban az unitarizmus haladni fog a maga pályáján, képviselve az emberiség legjava által. Az mindig kedvencz hite fog lenni sok tiszta szándéku és magasztos ideálokért lelkesülő embernek, kik buzgalommal munkálnak az emberiség felemelésén, kik előmozditják annak jóllétét és nemes példaadást mutatnak egész életök folyamában.“

KOVÁCS JÁNOS.

KONCZ JÁNOSRÓL.

Észrevételek Péterfi Lajos sz.-kereszturi tanár urnak e folyóirat mult évi 4. füzeté 252—270. lapjain megjelent hason címü életiratára.

Megvallom csak 4—5 héttel ezelőtt lettem figyelmeztetve egy Székelyföldön lakó hitrokon által e dolgozatra. Körülményeim nem engedik, hogy irodalmi vitákba bocsátkozzam, nem kenyerem. Mindazonáltal kényszerítve vagyok, nem annyiban a csekély magam reputatiója, mint inkább és főleg a boldogult jöltevé emléke érdekében néhány észrevételt tenni.

Ön szerint én a K. J. életét „sokszor meghírálatlan adatok, sokszor nem éppen szerencsés kitalálásoknak és ráfogásoknak (!!)

a valóság közé vegyítésével vázoltam.“

Hogy mennyiben alapos e vád, kitűnik a következőkből.

Kötelességemmé volt téve — jöltevőnk ünnepélyéről levén szó — Konczról beszélni. Megelőzőleg 38 levelet küldöttem szanaszét az országba oly czélból, hogy Koncz ifjúságára nézve bár szájhagyományból, élő kutfőktől adatokat kapjak. Nehány választ kaptam csupán. Egy öreg ur, már néhai ádámosi pap adatküldés helyett éppen leszidott azon az okon, hogy mi módon merészlém én őt olyan vén embernek tartani, a ki Koncz ifjúságát ismerhesse. Sértve érezte magát a 80-as öreg a rettegett temető szélén.

Terjedelmes leírást kaptam néhai Koncz Lajos nyug. kir. táblai ítélőmester urtól udvarhelymegyei Szombatfalváról. K. L. urnak két ivre terjedett iratából láttam azt, a mit külföldi utjáról, F. gróffal való találkozásáról, keszthelyi tartozkodásáról életrajzába iktattam. A család-ágazásra nézve is főleg abból láttam azt, a mit irtam. K.L. ur pedig azzal a kijelentéssel irt volt nekem, hogy azokat az öreg urnak szájából többször hallotta. Csakis e megbízható forrás útján beszélhettem valamit az alapítványozó leveleiből és cselekedeteiből később már inkább ismerhető Koncz ifjúságáról, mely már-már — a megbocsáthatatlan figyelmetlenség miatt — csaknem a szájhagyomány és mesék világába nyult vissza a franczia forradalom idején hazánkat is elhorított zürzavar sűrű ködének foszlányai közé, a mikor sem Koncz, sem más nem végezhetette tanulmányait csendesén. Az időben nem kellett annyi tanár, mint ma s a ki tanár akart lenni. annak sokat kellett gyalogolni, éhezni, fájni, sanyarogni, míg külföldi prot. egyetemeken valamit hallgathatott s haza jöve is 1—200 magyar forintra, 1—2 zsák buzára és nem 1—2 ezer forint fizetésre lehetett kilátása. mint a mai nemzedéknek.

Az időben a 30 éves életkor még sok jeles készütséget talált az iskola falai között. Meg kell említenem azt is, hogy az időben nem volt annyi szakiskola az ifjuság orra előtt, mint ma van. A gazdatiszt, ügyvéd, csak olyan theologus volt, mint a pap, s megfordítva. Majdnem ugyanazon iskola adott minden pályára embert. Még az én deák-koromban megtörtént az, hogy az iskolafőnök a papi vizsga után 4—5 évig főnökösködött, azután az idők enyhültével jogakadémiába léphetett s ma státusügyész. Egy másik végzett pap-növendék várt, várt. Egyszer Zsibóra ment gazdasági gyakornoknak s ma kitünő gazda és a status jószágának haszonbérelője. De azért egyik sem tűrné el, hogy ön ingatagnak, határozatlan jelleműnek rajzolgassa, minőnek Konczra fogásával engemet vádol (259. l.). Próbálja meg n. Toldy Ferenczet ilyennek rajzolni azért, mert Schedel-bőli Toldy, s végzett orvosból nem is természettudományi író, hanem irodalomtörténész és aeszthétikus lett és maradt, egyetlen egy vékony tüdő megkopogtatását is másra bízva. Próbálja meg B. urat szemébe ilyennek nevezni, azért, hogy miért nem maradt egy tudományág mellett s miért merészelt valamennyit mivelés alá venni. Ezt ön ingatagságnak, határozatlanságnak, ujabbi tudós nyelven kotnyeleskedésnek tartja, ugy-e bár?

K. L. ur 1876-ban, mikor az árkosi zsinatról ketten Brassóba kocsiztunk — higye el, nem dicsekvés, — élő szóval megdicsért, hogy az öreg urról, kellő adatok hiányában is lehető hű és a korba beillő rajzot állítottam össze.

Sporzon Pál keszthelyi igazgató ur nekem is megírta volt, hogy K. J. neve az ottani gazdasági iskola anyakönyvében nem fordul elő. Ennek daczára K. L. ur, a néhai elbeszélése nyomán határozottan állította, hogy igenis keszthelyi több-kevesebb ideig való tartozkodásától, circumspeciálásától (saját szavai) s lehet, hogy hospitálásától dátálódik a gazdasági téren későbbi nagy szereplése a Lázár és más grófi családoknál, mint tanult s az időben országszerte híres, nagy minta-gazdaságot látott emberé. Az 50-es és 60-as években elég volt valamely ifjura nézve egy bizonyítvány a zsibói uraladomból pár évi gyakornokoskodásról, hogy Erdély bármely uradalmába első sorban meghívják gazdatisztnek, pedig Zsibón nem volt olyan gazd. iskola, mint ma K.-Monostoron. Hát egy Keszthelyen megfordult embernek az időben miért ne lehetett volna ilyen renoméja, mikor Keszthely az időben Erdélytől a világ végére esett.

Önt bosszantja az, s nagy következtetéseket von abból, hogy miért nem lépett hát be azonnal valamelyik uradalomba számtartónak, s miért ment előbb a kir. táblára. Erre egyszerűen azt felelhetem s valószínűleg maga az áldott emlékü öreg ur is azt felelné, hogy azért, mert volt költsége rá s mert nemcsak gazdasági intéző, hanem jogügyi tanácsos is akart lenni egytuttal valamely családnál. Az időben a vagyonosabb családoknál 30—40 évig tartó ősiségi és más perek voltak folyamatosan. Szükség volt tehát, hogy egy jószágigazgató minden tekintetben védő oszlopa legyen a családnak. Ma élő B. M. ur a 40-es években fiatal ügyvéd volt s egytuttal több nagy családnak

gazdasági fő vezetője. Mint ilyen a 60-as évek folytán csaknem elesett radnóthi uradalmat kétszeres nagygyá s Erdély minta-gazdaságává tette. Hogyan lehetett ez? Ön az ilyeneket nem akarja felfogni, úgy látszik. Ön előtt az eféle nem egyéb, mint ingatagság és határozatlan jellem. Szerintem nem az.

Árkosi Dénes ravai, Árkosi Mózes bözödi pap urak atyafiságot tartottak az öreg urhoz. Sem többszöri találkozásaink alkalmával élő szóval, sem írásban nem kifogásolták az én rajzomat. Rafaj Károly ur külföldre menetele előtt meglátogatta tudtommal az öreg urat, s talán atyafisághan is voltak. Semmi észrevételt sem tett. Mások sem. Anyai nagy-anyaként szintén városfalvi Zoltán leány levén, úgy beszélt gyermek-koromban az öreg urról, mint bátyjáról. Én tehát — megengedi ezt nekem, habár nem szokásom mások kabátját fogva kapaszkodni — némilog érdekelve is voltam az öreg ur rajzolásakor. A lehetőleg megfontolva igyekeztem írni minden olyant, minék alapja lehetett, s elhagyni igyekeztem egyes lehető olyan vonásokat, melyek az öreg urat körülvenni kellő kegyelet szent leplét távolról is megszakíthatnák. Ön nem tartotta ezt szem előtt, hanem a helyett, mint nyomatékos kritikával író és új adatokat — én is ismerék néhányat — felfedező tudós a 268 lap második bekezdésében olyan vonást illeszt az öreg ur képére, melyet el kell vala hallgatnia. Ön ezzel sem elégedett meg, hanem egyenesen idéz ilyen formát: „Én egyedül nem vagyok unitárius status!!!“ Kibontja azon nimbusz szent lepléből, melybe saját maga is belegöngyölni igyekszik, s bemutatja 1856-ból az akkori körülményei, s talán főleg a csigói jószág sorsa miatt elkeseredett, izgatott embert, a ki indulatosan utasítja vissza Mikó L.-nek statusérdekekben hozzá intézett kérését, annak a statusnak érdekében, mely kezeit Fejérvárig nyújtja a kaszamatá fölé, hogy őt onnan kivigye!! Tisztelem a kritikáját. Effélel nem fog instálni egyetlen jöltevő is soha!!... Egy jöltevőt felfogásom szerint csak úgy szabad bemutatni, mint a szivből, lélekből jöltevőt, mint a ki semmi egyebet nem akar, csak jót tenni ott és akkor, a hol és a mikor szükség van rá. Az én felfogásom szerint egy jöltevőt csak úgy szabad és kell a jövőnek emlékezetül hagyni, mint a ki nem Herostrát, vagy Julius Cézár, hanem csupán csak Jézus Krisztus lábainál ült. Ha valahol, úgy itt teljes érvényű törvény kell hogy legyen a „de mortuis bene, aut nihil.“ Egy jöltevőt nem úgy kell megítélni, mint egy politikai, vagy bankügyi szereplőt. A római egyház szentjeinek életrajzai a fennebbi elvek szerint vannak írva, s hatásuk — mondjuk — örökre állandó és biztos. A prot. egyházi és nemzeti ügynek nagy áldozatot hozók, mint ilyenek, azokkal egy sorba helyezendők, s csak szép oldalról szabad őket látni.

Nos, a fennebbiek után — gondolom — ön sem hiszi, hogy találgatásokkal, ráfogásokkal stb. éltem K. J. életrajza írásakor, valamint arról is meggyőződhetik, hogy én nem festettem ingatagnak, határozatlan jelleműnek az öreg urat olyanok előtt, kik azt a kort ismerik. Kár, hogy ön előtt ilyennek látszék, pedig saját maga sem

csudálkozik azon (266. l.), hogy 1830. és 1857. között 10 rendbeli végrendeletet is csinált, miáltal az ön rajzának olvasója a legkirívóbban látja azon előbb rám tukmált állítását igazolva (s ez az öreg urra nézve igazán sértő ráfogás az ön részéről akaratlanul is), hogy ingatag és határozatlan lett volna.

Végül is azt ajánlom, hogy ne folytassunk vitát e téma felett.

Ugy látszik, hogy ön jobban szereti Konczot, mint én, s én jobban szeretem, mint ön.

Csak azt sajnálom, hogy miért nem tartám meg a K. L. ur levelét, vagy ön miért nem állta elő kifogásaival K. L. ur életében. Reménylem, hogy nem fogja K. L. ur levelére való hivatkozásomat ráfogásnak nyilvánítani... Isten segítse, hogy lelkesüljön és lelkesüljön, s minél többet és jobban írjon minél helyesebb kritikával.

DERZSI JÓZSEF.

SZABÁLYZAT AZ EKKLÉZSIÁK PÉNZEI KEZELÉSÉRE.

Főt. Ferencz József püspök úr egy újabb munkálattal kívánt szolgálni a vallásközönség érdekeinek, midőn az ekklézsiák pénzei kezelésére törvényeink értelmében egy szabályzatot dolgozott ki, melyet az E. Képv. Tanács 336—1889. sz. a. elfogadott. Itt közöljük e szabályzatot, mely új évkor életbe lép. Az egyháza javáért fáradhatlan püspök egyidejűleg az esperesi vizsgálatokra is készített *U t a s i t á s t*, melyet jövő füzetünkben közlünk. A pénzügyi szabályzat a következő:

Sz. 336—1889.

E. K. T.

Szabályzat az ekklézsiák pénzei és pénzértékű papirosai kezelésére.

1. §. Az ekklézsiák pénzeiket kikölcsönzés által és takarékpénztárilag gyümölcsöztetik.

Kikölcsönzésnél az 50 frton felüli összegek jelzálogilag, az 50 frton alóli összegek két fizető kezes által biztosítandók; 10 frton alól azonban kölcsönt adni nem lehet.

A ki nem kölcsönözött vagy 10 frton alóli, valamint oly pénzek, a melyekre a költségelírányzat rendjén és folytán már szükség lehet s ennél fogva ki nem is kölcsönözhető, takarékpénztárba helyezendők.

2. §. A kölcsönöket a kebli tanács (presbyterium) szavazza meg; e nélkül kölcsön adni nem szabad. A kölcsönök után legfennebb 8% kamat vehető. A kölcsön-üggyellett járó mindenemű költségeket ezenfelül a hitelt élvező adós tartozik hordozni.

3. §. A künnevő kölcsönöket a presbyterium minden év végén egyenként számba veszi, megvizsgálja s a mennyiben akár a hitelt élvező adós, akár a jótállók vagyoni helyzete változása következtében azokat nem találná kellőleg biztosítva, teljes biztosításukat eszközli; esetleg felhajtásuk iránt a szükséges lépéseket megteszi; sőt az ily változásokat időközben is figyelemmel kíséri s a szükséghez képest azonnal intézkedik.

4. §. A kamatot a tőkéhez csatolni új tőkeadósságként nem szabad. Azon adósoktól, kik a kamatot pontosan nem fizetik, nemcsak a kamatot, hanem a tőkét is be kell hajtani törvényes uton is. Minden e nemű esetleges károsodásokért a presbyterium egyetemlegesen felelős.

5. §. A takarékpénztárilag összegyűjtött ipénzek, mihelyt egy jelentékenyebb összegre szaporodtak — miről a pénztárnok jelentést köteles tenni a

presbyteriumnak — szántók és kaszálók, szóval ingatlan birtok szerzésére fordítandók.

6. §. Az ekklézsiák mindennemű pénzeit és pénzértékű papiroisait az esperesi vizsgálat alkalmával közgyűlésileg erre megválasztott pénztárnok kezeli.

Püspöki vizsgálat alatt álló ekklézsiákban a pénztárnok a fennebbi módon a püspöki vizsgálat alkalmával választatik.

7. §. Pénztárnoknak teljes hitelű, megbízható és számadást vezetni tudó egyháztag választandó, a ki megválasztatásakor az ekklézsia pénzei és pénzértékű papirosai felelősség alatti hű és lelkiismeretes kezelésére esküt tesz le s az ekklézsia mindennemű pénzeit leltár mellett veszi át.

8. §. Az ekklézsia mindennemű javainak jövedelmeztetéséről s általában gazdasági ügyeiről a gondnok a presbyteriummal egyetértőleg gondoskodik. Ehez képest az esetleges haszonbérleteket, földek, vagy házak után, az ekklézsia nevében a gondnok köti meg. De az ezek után folyó haszonbéreket, gazdasági jövedelmeket, szintugy mint a kölcsönök után járó kamatokat a pénztárnok veszi be, s ő is adja ki, illetőleg helyezi el megfelelő nyugták és ellennyugták mellett; ugy a bevételekről, mint a kiadásokról, esetleg a lelkész segédkezése és ellenőrködése mellett rendes naplót vezetvén.

9. §. A pénztárnok gondja, hogy az ekklézsia mindennemű jövedelmei a maga idejében pontosan befolyanak s a rendszeresített fizetések a meghatározott módon kifizetessenek; időközi apróbb kiadásokat azonban csak a gondnok vagy lelkész utalványára tehet.

Ha az adósok a pénztárnok felszólítására a maga idejében nem tennének eleget tartozásainak, erről a gondnokot azonnal értesíti, a ki a késedelmezőkkel szemben köteles a szükséges lépéseket megtenni.

10. §. Az ekklézsia mindennemű pénzei és pénzértékű papirosai a lelkészi lakon álló kettős zárral ellátott ekklézsiai vasas ládában, vagy a hol már Wertheim-szekrény szereztetett és szerezhető, abban tartandó. Ennek egyik kulcsa a pénztárnoknál, másik kulcsa állandóan a lelkésznél áll.

A pénztárnak a lelkészi lakon kívül tartása csak kivételesen engedélyezhető az ekklézsia közgyűlése által. De ez által is csak a napi pénztár künn-tartása engedélyezhető; pénzértékű papirosak, takarékpénztári könyvek a meghatározott módon mindig a lelkészi lakon tartandók; vagy biztos letétbe helyezendők.

Leány-ekklézsiákban a pénztár szintén az ekklézsia ládájában a gondnoknál tartandó; a viszonyokhoz képest ezekben a pénztárnokság a gondnoksággal egyesíthető is.

11. §. A pénztárnok a hozzá befolyt pénzeket 24 órán tul magánál semmizsin alatt nem tarthatja; hanem azokat ez idő alatt köteles a fennebbi pont alatt jelzett ladába vagy szekrénybe betenni. Sőt ebben is csak annyit tarthat készletben, a mennyire a rendes kiadások fedezhető, esetleg a megszavazott kölcsönök szempontjából szükség van; a többit azonnal köteles elhelyezni vai lamely takarékpénztárba vagy bankba kamatoztatás végett.

12. §. A lelkész és gondnok vagy magok személyesen vagy kiküldött presbyterek által kötelesek legalább kétszer egy évben véletlen pénztárvizsgálatot tartani, illetőleg tartatni, a mely vizsgálatnak nemcsak a napló szerinti pénzkészlet számbavételére és megszámlálására, hanem arra is ki kell terjednie, hogy a beveendőket bevette-e és a kiadandókat kiadta-e maga idejében a pénz-

tárnok s általában a pénztárt a fennebbi pontokban előirt szabályok szerint kezeli-e? E pénztárvizsgálatról a legközelebbi presbyteriumi gyűlésnek jelentés teendő tudomás vétel végett s ha bármely irányban hiány vagy mulasztás észleltetnék, a presbyterium köteles a szükséges intézkedéseket azonnal megtenni.

13. §. A pénztárnok évenként a következő évre köteles költségelőirányzatot készíteni s azt a presbyteriumnak beadni, oly időben, hogy ez is azt megvizsgálhassa az esperesi vizsgálatig, mely aztán a költségelőirányzatot megállítja,

14. §. Ugyancsak az esperesi vizsgálatra köteles pénztárnok évi számadását is megfelelő okmányokkal felszerelve elkészíteni s azt a presbyteriummal, illetve ekklézsiái gyűléssel felülvizsgáltatva, az esperesi vizsgáló-széknek a további eljárás végett készen betérjeszteni.

15. §. A püspöki vizsgálat alatt álló ekklézsiák, a mely évben azokban vizsgálat nem tartatnék is, kötelesek ugy az évi költségelőirányzatot, mint a számadást, legalább egy számadásos kimutatást, minden év február végéig a püspökhöz felterjeszteni.

16. §. A pénztárnok nemcsak az általa kezelt ekklézsiái pénzekért és pénzürtékü papirosokért, hanem az ezek kezelése körül saját hibájából vagy mulasztásából történt károsodásokért is vagyoniilag felelős. Lehető javadalmazásáról vagy fizetéséről az ekklézsia vagyoni erejéhez képest az esperesi, illetőleg püspöki vizsgálat alkalmával kell gondoskodni.

17. §. Időközi pénztárnoki változás esetén, a legközelebbi esperesi, illetőleg püspöki vizsgálatig az ekklézsia presbyteriuma és közgyűlése ideiglenesen intézkedik, az illető esperestől, illetőleg püspöktől ez iránt tett utasítás értelmében. a miért az ily változás esetén ezeknek azonnal jelentés teendő.

Az unitáriusok E. K. Tanácsának Kolozsvárt, 1889. november 17-én tartott üléséből.

FERENCZ JOZSEF,
unitárius püspök.

KOVÁCSI ANTAL,
közigazgatási jegyző.

IRODALMI ÉRTESSÍTŐ.

„A rokonság és sógorság fokainak számítása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert vallás-felekezetek jogviszonyaira.“

E czímen közelebb igen érdekes mű jelent meg Csiky Lajos debreczeni ev. ref. theol. tanártól. A mű az összes felekezetek lelkészei és a világiak használatára van szánva, s 8-ad rétbén mintegy 6 ivnyi tartalommal, három főrésze felosztva, melyek közül az első rész: alapvető ismeretek; második: a rokonsági és sógorsági ágak és izek számítása, családfák összeállítása; a harmadik: a magyarországi egyházi viszonyok a házassági tiltott fokozatok tekintetében bő tájékoztatást s utbaigazítást nyújt a rokonság és sógorság minden viszonyairól valamint azokról a fokokról és izekről, melyek között a házasság szabad, vagy nem szabad.

A mű mellett ajánlólag szól már maga a tárgy, melyet felölel, a felosztás, mely a mű irányát jelöli, azonban legnyomatékosabban ajánlja a művet maga a kivitel, melyben szerző szakértelemmel párosult utánjárással terjed ki minden legkisebb s létező viszonyra, s a munkába szőtt XLIV. ábrával illusztrálja a rokonsági és sógorsági viszonyokat, a melyek a legkönnyebb utbaigazítást nyújtják a fokok, illetve az izek meghatározására nézve. Ezek mellett, mintegy kiegészítésként, hozzá a könyv azon eljárási utbaigazítást és mintázatokat is, melyek követendőek és kiállítandók a tiltott izekben szükségeltető királyi dispensálás megnyerhetéséhez.

A fennebbiek nyomán a mű általános szükséglet pótolván, különösen a gyakorlati lelkészet terén, ajánljuk lelkészeink figyelmébe. (A mű kapható szerzőnél. Debreczen, Fűvészkert-utca 1079 sz. a. és Kókai Lajos könyvkereskedőnél Budapesten, IV. Károly-utca 1. sz. a.) Ára 1 frt 25 kr. — m.

Jövő év január elejétől fogva egy új egyházi és iskolai lap fog megjelenni „Dunántúli Protestáns Lap“ czímmel. Jeligéje „az evangelium és a lelkiismereti szabadság“, melynek szolgálatában híven fog munkálni. Felelős szerkesztő Révész Kálmán; kiadó tulajdonos a pápai főiskola „Tanári kara“.

Éppen most jelent meg a középfoku kereskedelmi iskolák (akademiák) második és harmadik osztálya számára egy tankönyv, ily czímmel: „Politikai Számtan.“ Irta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. Négy fejezet alatt szakavatottan ismerteti az „egyszerű kamatszámítás“, „kamatos kamatszámítás“, „járadék-számítás“, kölcsönszámítás“, „sorsjegy-kölcsön“, „kapcsolástan“, „valószínűségi számítás“, „életjáradékok biztosítása“, „tőkebiztosítások“ miveleteit, s értelmes rövideggyel törekszik minden egyes részletet kellő világitásba helyezni. E legújabb megjelent műve is arról tanuskodik, hogy szerző hasznos munkásságban tölti napjait, s nemes hivatása iránti buzgóságának ily módon is dicséretes jelét kívánja adni. Midőn czélszerű tankönyvről csak elismeréssel nyilatkozhatunk, a kitűnő művet egyszersmind az érdeklődők figyelmébe melegen ajánljuk. — u —

KÜLÖNFÉLÉK.

A betű és a szellem. Dr. Viguié-nek e czimen a párisi facultáson tartott tanévet megnyitó beszéde Baksay Lászlótól magyarra fordítva a Prot. egyh. és isk. lap ez évi 37. és 38. számaiban is megjelent. E beszédben tagadhatlanul sok megfigyelni való van. Ránk nézve különösen érdekes benne az, hogy mi módon igyekszik Dr. Viguié megmenekülni a ref. egyház hagyományos dogmáinak t. i. a megtestesülésnek, a szentháromságnak, az engesztelésnek és a praedestinationak betűitől. Miután elmondja, hogy azon tiszteletnél fogva, melylyel az egyház e dogmák iránt viseltetik, ő is sokszor szeret azokra hivatkozni, de ha betű szerint erőszakolatnak rá s erőnek erejével észére akarják tukmálni, azok őt megölhetik; sőt azt is elismeri, hogy e dogmák, a mint azokat a tudatlan és gonosz conservatismus ma is betű szerinti értelemben fenn akarja tartani, a mai nemzedék és az egyház közötti végelvárlást orvosolhatatlanná, végzetessé és jogosulttá teszik; mert hogy a megtestesülés szerint a végtelen végessé, az absolut korlátolttá legyen, hogy a szentháromság szerint három egyet és egy hármat jelentsen, hogy a kiengesztelés szerint Isten maga magán boszút álljon és ártatlan vére, még pedig saját vére legyen szüksége a kiengesztelődésért, hogy a praedestinatio szerint Isten öröktől fogva elhatározta legyen, hogy teremtéseinek nagyobb részét elvesziti, bárminő legyen is azok törekvése, bűnbánata, mindezek a mai kor által keresztény dogmáknak egyáltalában el nem fogadhatók. — Dr. Viguié így szól: „De nem, ti megcsaltok minket, ez nem keresztény dogma, ez annak csak külső és pedig eltorzított boritéka. A betű megöl. Istennek hála ez nem a szellem.“ Nos, lássuk hát mi a szelleme ezeknek az eltorzított boritéku dogmáknak. Dr. Viguié szerint: „a megtestesülés azt jelenti, hogy az Isten nincs a világon kívül, hanem él; és egykor a történelemben, irgalmának egy teremtése által, szeretetének hatálya által magát kijelentette mindennek idvességére és ez volt a kegyelem napja a Jézus Krisztusban.“ Ezt mi is aláírjuk. Csakhogy ekkor Krisztus nem maga az örök Isten, hanem történeti személy, a mint ezt éppen az unitáriusok tanítják. Dr. Viguié szerint „a szentháromság azt teszi, hogy a mi Istenünk élő Isten,

nem a judaismus merev Istene, nem is a pantheismus tétlen Istene, hanem az egyszerre transcendens és immanens Isten.“ Erre a magyarázatra bátran ráferne még egy újabb magyarázat. Mert hogy mindez hogy olvasható ki a szentháromság dogmájából, ember legyen, a ki megérti. Ez az egész magyarázat valami különös szócsintannak néz ki. Dr. Vigiúé szerint: „a kiengesztelés azt teszi, hogy az Isten a legfőbb igazság, hogy sohasem iszonyodhatunk eléggé a bűntől, hogy ez Isten nem a paganismus frivol Istene, nem is a jó emberek könnyelmű Istene.“ Ez is csak olyan szellemi felfogása a kiengesztelés dogmájának, mint a minő fennebb a szentháromságé vala. Végre dr. Vigiúé szerint: a praedestinatio jelenti az Isten legfőbb uralmát, az Istennek jogát, az Istennek tiszteletét a vakmerő és fölfuvalkodott emberi vállalkozásokkal szemben.“ Ilyen önkényes és szabadtetszésű magyarázat mellett méltán mondhatta dr. Vigiúé, hogy a dogmák a bennök levő szellemnek csak eltorzító boritékai. De mi azt hisszük, hogy a kik ama dogmákat megalkották, nem köszönnék meg dr. Vigiúének azoknak illetén magyarázatát s aligha nem olvasnák rá saját szavait, melyekkel e dogmák tiszteletben tartására inti hallgatóit, így szólván: „hagyjátok meg e dogmákat úgy, a mint vannak, durva nyerseségökben, a nélkül, hogy azokat elszintelenítenétek, vagy kifinomítanátok, miként ma némelyek próbálják.“ Mert hiszen mit csinál dr. Vigiúé is egyebet, midőn a megtestesülés, a szentháromság, a kiengesztelés és a praedestinatio dogmáihoz a fennebbi értelmezéseket köti, mit csinál egyebet, minthogy azokat elszinteleníteni, kifinomítani igyekszik, hogy bevehessék a mai kor emberei is. És mi e törekvésnek csak örvideni tudunk, mert ez uton lassan-lassan közelebb jutunk egymáshoz. S ha a ref. egyház elfogadja a dr. Vigiúé fennebbi értelmezéseit a megtestesülés, a szentháromság, a kiengesztelés és a praedestinatio dogmáinak, akkor bizony nincs más különbség közöttünk, mint-hogy mi már régebben megszabadultunk a betűtől s a szellemet keresve, régebben észrevettük ama dogmák eltorzító boritékát.

Szemelvények. Q u a n d t wittenbergi superintendens a szász tartomány lelkész-gyűlésén Halléban a régi evangeliumnak az új kor emberei számára való hirdetéséről a következő tételek szerint tartott előadást:

1. A nemzedék, melynek az evangeliumot hirdetniünk kell, nem rosszabb mint a régi jó időké. Értelmesebb, gyakorlatiasabb, merészebb, de egyszersmind világiasabb, gondteljesebb és reménytelenebb. 2. Az evangelium, melyet a mai embernek hirdetniünk kell, nem más és nem szabad hogy más legyen, mint a régi és minden emberre nézve érvényes és szükséges evangelium. 3. Korunknak igen kedvező jele, hogy nagyon sok alkalmas bizonyítékai vannak, melyek szöszé-keinken az evangeliumot hirdetik a szellem és erő megbizonyításában. 4. Az

általános panaszszal szemben, hogy az evangelium hirdetése korunkban hatásosabb, mint korábban, a szószék megmentése érdekében arra kell emlékezni, hogy napjainkban a szószékről sokkal kevesebb embert lehet elérni mint eddigéig. 5. Ez a rendkívüli körülmény, hogy kortársaink nagyobb része az egyházi beszédet éppen nem hallja, szükségessé teszi az evangelium rendkívüli hirdetését hasonlóan a pogányok közti missióhoz. 6. Azonban tekintettel a körülményre, a szónokoknak nemcsak ezt kell hirdetniök: „Oh térjete meg“, hanem magok részéről a szószéken kívül is fel kell használniok minden lehető módot az evangelium hirdetésére, nevezetesen a kereszteleseket, esketéseket és temetéseket. 7. Mindazáltal korunkban is a szószékről való hirdetés a fő és annak is marad; s főfeladatunk, hogy időszerűleg hirdessük az evangelium örök igazságait. 8. Korunk a beszédek kora. Midőn mindenki beszél, a praedicatoroknak különös gondot kell fordítaniok beszédjeik elkészítésére. 9. Korunk más nyelven beszél. A mai emberhez korunk nyelvén kell szólanunk. 10. Korunkban az idő pénz; ne beszéljünk hosszadalmasan. 11. Korunk több alávaló dolgot ismer, mint a hajdan, de sokkal kevesebb szentet is. Beszédeinkben a kereszténység alapelvei tanításának nagy tért kell engednünk. 12. Korunk a munka kora. Szükséges tehát, hogy a munkát az evangelium világába helyezzük. 13. Korunknak megvannak a maga különös vétkei hajlamai, pl. az öngyilkosság, ezek ellen különösen harcolnunk kell. 14. Korunknak megvan különös szüksége is; vigasztalunk kell tehát a szegény népet. 15. A hitelenségnek és bahunának az evang. kereszténységet illető heves támadásai ellenében korunkban a keresztény tudatot ébreszteniünk és erősíteniünk kell. 16. Korunkban a hivatal és személy szorosabban együvé tartoznak, mint korábban. A mint praedicalunk, a szerint kell élnünk is.

E tételeket a mi viszonyaink között is elfogadhatóknak találjuk.

41.

Husz János emléke. Újabb hírek szerint Prágában mozgalom indult meg, hogy a vértanu-reformátor Husz János emlékének szobrot állítsanak Korunk háládatossága az eszme vezérférfiai iránt úgy látszik, mind nagyobb mértékben mutatkozik; méltó örömét fejezheti ki tehát minden keresztény ember azon, hogy most a legmerészebb uttörő felé irányul a figyelem, kinek működése nagyban hozzájárult a reformatio hajnalának felderítéséhez.

Az ev. ref. kerületi közgyűlés ezimen folyóiratunk utóbbi füzetében közlött teljes objektivitással tartott közleményünkre Z. ur jónak látta a Protestans Közlöny 50. számában felvilágosításunk okáért némi megjegyzéseket tenni. Bár sajnálattal, de kénytelenek vagyunk bevallani, hogy jóindulatu fáradozása semmi épülésünkre sem szolgált, nem meritetvén abból semmi felvilágosulást, semmi okulást. Minket sem a felémított tekintélyek, sem Z. ur okoskodása nem győzött meg arról, hogy a protestans szabadgondolkodás azt követeli, hogy a középiskolai oktatásnak multhatlanul felekezetiesnek kell lennie, s ennél fogva az állami tanárképezdekben képzett tanárok középiskoláinkban nem lehetnek jó

tanárok; sem annak hasznos és helyes voltáról, hogy intézeteinkben szántszándékosan két nyeregben ülni akaró embereket képezzünk.

Sőt igazán szólva felvilágosodás helyett, még sötétségbe estünk, például a felállítani szándékolt paptanárr-, vagy tanárpap-képzőintézet mi-volta iránt; sehogy sem tudjuk elképzelni, hogy az a kálvinista paptanárr- és tanárpap-nevelőintézet, mely „növendékeit nem akarja a kálvini dogmák igájába görnyeszteni“, tehát a Calvinus dogmáit elveti, minő „alapvető elveken“ fog állani, s a tanári minősültség mértékéül felállított igazhitű, közönbös stb. rovatokat az illetők miként fogják betölteni?

Ez azonban nem a mi dolgunk levén, nem törődünk rajta, valamint Z. ur fejtegetésével sem foglalkozunk többet; nekünk mindig az a meggyőződésünk, hogy éppen nekünk protestánsoknak nincs okunk félni az egyetemi oktatástól, legyen bár — a mitől Z. ur irtózik — katolikus szellemű. Ha az egyetemen valamely tanárjelölt más vallásu nézetre tér, más vallásu volt; ha gyengeségből teszi, sajnáljuk; ha erős meggyőződésből, kötelességünknek ismerjük tisztelni. Ezt tartjuk mi szabadságnak.

Házassági jogunkról. Házassági törvényeinket codificaltuk s keletkezett „az unitárius egyházi törvény a házassági jogról.“ Ezt a törvényünket Sztéhlo Kornél budapesti ügyvéd ur, ki házasságügyi bíraskodásunkat már többször megtámadta, a „Jogtudományi Közlöny“ folyó évi 40 és következő számaiban részletesen ismerteti és bírálat alá vonja. Bírálatában azt igyekezik kimutatni, hogy a mi törvényünknek intentiója az, hogy a házassági elválás mentől könnyebben menjen végbe. Azt állítja, hogy törvényünknek nagy az elasticitás-a; például a szeretetlenség című §-ban az áll, hogy érvénytelen az oly házasság, mely vagyoni vagy más érdekből kötött, holott — szerinte — a ki egy leányt azért vesz el, mert szereti, az is más érdekből, mint vagyoni érdekből veszi el a leányt: s az engesztelhetetlen gyűlölség bebizonyítása igen könnyű“. A kivételes eljárás, nevezetesen pedig az egyoldalú folyamodás az általános jogelvekbe ütközik. E támadással szemben a védelemre Kővári Mihály kolozsvári ügyvéd és egyházi tanácsos szállt ki, ki a kérdéses törvényjavaslatot szerkesztette. Válaszában kimutatta a támadás alaptalanságát, jelesen azt, hogy törvényünk szeretetlenség című §-a helyesen van szerkesztve; mert abban ki van fejezve, hogy a házasság ugy érvénytelen, ha egyik fél nem szeretetből, hanem vagyoni vagy más érdekből köti meg; az engesztelhetetlen gyűlölség megállapító körülményei gyanánt pedig azokat fogadtuk el, melyeket a világi törvénykezés is ilyeneknek tekint, s a per vium instantiae eljáráshoz kritika nem férhet, a mint ezt már 1886.

évi 4 füzetünkben behatóan kifejtette. Válaszában — melyet helyszüke miatt egész terjedelmében nem reproducalhatunk — elősorolja azokat az anomaliákat, melyek különösen a katolikusoknál előfordulnak s hangsúlyozza, hogy az általános házassági jog meghozatala érdekében sokkal czélszerűbb lett volna az unitáriusok eljárása helyett ezeket szellőztetni. Legérdekesebb az, hogy törvényünkkel összehasonlítja és ellenbírálat alá veszi azt a szabályzatot, melyet a támadó úr megbízás következtében a kir. tvszékek valóügyben való eljárásáról birói gyakorlat és felső birósági döntvények alapján szerkesztett s kimutatja, hogy e mintaszerű szabályzat a mi törvényünkkel szemben hátrányban van s sok meg nem állható rendelkezést tartalmaz. A szabályzat értelmében érvényes az a házasság is, melyet róm. kath. vallásu papirendhez tartozó személy elvált féllal köt. Az unitárius házassági törvény szerint ily házasság nem jöhet létre mert a más vallásuak házassági képessége tekintetében az ő egyházi törvényeiket respectálja.

A szabályzat 36. §-a szerint, ha az ágy- és asztaltól szentszékileg elváltatott és utólag a protestans vallásra áttért fél saját személyére nézve a házasság felbontását ohajtja, ez iránti keresetét előbb alperes biróságánál tartozik beadni s csak miután ez elutasítólag határozott, tethető folyamatba az eljárás a polgári hatóság előtt. De a szentszék előtt pert folytatott felek egyike protestans lehetett, s az ő illetékes birósága által a házassági kötelékből már ki is oldattatható; az ily alperes, ki valószínűleg már mással lépett házasságra, perbe nem vonható. Az unitárius biróság ily esetben a hozzá folyamodó fél kérésére azonnal eljár s a másik fél megidézése nélkül hoz ítéletet. A szabályzat 66. §-a a birói békéltetési tárgyalásra kétszer megidézett és meg nem jelent alperest úgy tekinti, mintha az elválásba beleegyezett volna; a 76. 77. §- értelmében, ha alperes a tárgyalásra az idéző végzés vétele daczára sem jelenik meg, az a vélelem, hogy az engesztelhetetlen gyűlölséget osztja s a válásba beleegyezik; alperes részére ügygondnok nem rendelendő ki s a tárgyalás felperessel egyoldalulag tartatik meg. A mi törvényünk alperes meg nem jelenéséhez ily hátrányt nem köt, alperest per contumaciam elítéltetni nem engedi, hanem képviselésére ügygondnokot rendel.

Az angol unitáriusokról. Az angol unitáriusok egyházi életében mindenesetre egyik legnevezetesebb esemény ez évben a Manchester New College nével jelzett papnevelő intézetöknek — Oxfordba — e régi egyetemi városba történt áthelyezése. Az unitáriusoknak e fontos papnevelő-intézete 1786-ban alapítottatott Manchesterben, s innen is kapta nevét. 1803-ban áthelyezték Yorkba. 1840-ben újból visszatették Manchesterbe. 1853-ban pedig Londonba vitték, hol az University College-el volt

kapcsolatban a jelen év július haváig. Az 1889—90-iki tanévet már Oxfordban nyitották meg. Voltak többen, a kik elleneztek az áthelyezést, de úgy látszik már belényugodtak, miután az intézet kedvező kilátások mellett dr. Drummond Jakab igazgató vezetése alatt folytatja működését és missióját. A tanárok által vezetett isteni tiszteletet sokan látogatják. E sok nevelő-intézettel bíró városban, kétségkívül, nagy tér nyílik az unitárius hitelveknek szélesebb körben leendő elterjedésére. — Az angol unitáriusoknak Manchesterben levő papnevelő-intézetök czime ezután „The Unitarian Home Missionary College“ lesz. A célja ugyanaz marad, a mi eddig volt, t. i. a belmissióra papokat nevelni. Örömmel értesülünk, hogy az intézet igazgatójául Gordon Sándor, jeles lelkész és tudós barátunk van kiszemelve. — Londonban, Lambeth kerületben egy nyilvános könyvtár felállítása alapjára öt unitárius család 300 ezer forintot irt alá. — A Wakefieldi unitárius ekklézsia arról nevezetes, hogy egyike a legrégebbeknek Angliában. Ugyanis a Goldsmith Wakefieldi lelkésze által megörökített helyen, az első unitárius isteni tisztelet az 1662-ik év tavaszán volt s azóta folytonosan fenn áll a virágzó ekklézsia. Ez évben a 227-ik évfordulót ünnepelték meg nagy érdeklődés mellett. Kiállítás is volt rendezve a nők által jótékonycélokra, mely mintegy 600 frtot jövedelmezett. Az ekklézsia lelkésze, a közszeretben és becsületben álló Chalmers András barátunk.

Az amerikai unitáriusok áldozatkészsége közczélokra. Pratt Énok Baltimorban, a múlt évben, egy nyilvános könyvtárt alapított, mely egy millió dollárba került (2¹/₂ millió frt) Clark G. Jonas Worcesterben egy millió dollárt adott a nevelésügyi bizottságnak egy a legszabadabb elveken nyugvó és felekezetiesség nélküli egyetem alapítására. Egy magát megnevezni nem akaró nő kétszáz ezer dollárt hagyott különböző jótékony intézeteknek. Egy névtelen, az amerikai unitárius Társulatnak a pénztárába ötezer dollárt küldött. A Christian Register 46-ik száma szerint az unitáriusok adományából 97 ezer dollár gyűlt be egy gyermekert létesítésére vak gyermekek számára. A Clarke Freeman Jakab theologiai tanári székre 12 ezer dollár gyűlt össze. Takomában egy olyan iskola felállítására, melyben a tanulók magukat a kézműiparban gyakorolhassák, egy előkelő unitárius, Thompson J. Walter, a városnak 40 ezer dollárt adott. A felsorolt adományok azt bizonyítják, hogy az unitáriusok nem csak szájjal, hanem jócselakedetekkel hirdetik az ember fiának, Jézusnak evangéliumát.

Az unitárius templom jelentősége. Midón dr. Hale egy gyarapodó s jóllétben levő kis városban egy új unitárius templomot felszen-

telt, egy igen értelmes nő így szólott hozzá: „Önöknek egy unitárius diplom csak annyit jelent, hogy egy névvel több van az egyházi naptárunkban; de a mi városunk népére nézve jelent: jobb könyveket, jobb zenét, jobb csatornázást, jobb egészséget és erkölcsösebb életet, kevesebb részegséget, több józanságot és jobb kormányzást.“

A londoni egyetemen 60 szigorló nyert B.Sc.fokozatot = Tudományok tudora. Ezek között 7 nő volt. A B. A.-t = művészetek tudora címet 238-an nyerték el, kik között 35 volt nő. Ezek között találjuk Wicksteed londoni unitárius lelkész barátunk leányát is.

Gyász hírek. Szentgericzei Jakab Lajos egyházi tanácsos f. évi december hó 6-án 87 éves korában Homoród-Oklándon jobb létre szenderült. Az elhunyt a régi Udvarhelyszéknek főjegyzője, később törvényszéki és árvaszéki bírása; a székelykereszturi unitárius közélettanodának felügyelő gondnoka, az udvarhelykőr unitárius egyházkörnek pedig gondnoka volt. A néhai úgy volt ismeretes, mint jó családapa, a közéletnek derék munkása és lelkiismeretes hivatalnok. Főjellemonása: mély vallásos érzülete. Ennek tulajdonítható, hogy felügyelő gondnoki tisztét oly odaadó buzgósággal teljesítette. Élénk emlékezetünkben van még a vizsgálatokon való megjelenése s a tanulók iránt tanúsított érdekelttsége. A megboldogultat fia, Jakab Gyula főszolgabíró, kinek házában élte le öregsége éveit, nagy családjával gyászolja, de e gyászban sokan osztoznak a legőszintébb részvétellel. Sirja felett a kör veszteségét meghatóan tolmácsolták körüli esperes Darkó Sándor és k.-jegyző Kisgyörgy Sándor. Porait a kénosi családi-sirboltba heteyzték el. — Homoródmási Gotthárd Zsigmond egyháztanácsos, sztanai birtokost szomorú veszteség érte szeretett jó neje, Telegdi Gizella élete 49-ik évében nov. 16-án történt elhunytában. — Fazakas Lajos, ny.-szt.-mártoni unitárius lelkész ifjú neje elhunyt f. év oct. 25-én. Lelkészbárátunk egy kedves, jó feleséget veszített el a korán elhunytban. A hitszövegnekénél találjanak vigaszt nagy fájdalomokra! — Néhai Mátéfi Károly t. sz.-bíró leánya, kissolyosi Mátéfi Zsuzsika okl. tanítónő élte 26-ik évében oct. 20-án meghalt Debreczenben. A festészetben is jeles képzettségű tanítónő hunyt el benne.

A szerkesztőség postája.

Összes dolgozótársainkat az új év alkalmából melegen üdvözljük és szives közreműködésüket kérjük a jövőre is.

OLVASÓINKHOZ.

A „Keresztény Magvető“ a jövő évvel 25-ik évfolyamába fog lépni.

Nem kívánjuk részletezni, hogy a lefolyt hosszú idő alatt mi-nő szolgálatokat tett az unitárius s általában a szabadelvű kereszténység ügyének; de szívünk hálára buzdul Isten iránt, hogy abban a munkában, melyet szerkesztő-elődeink felvállaltak és mi folytattunk, mellettünk volt segédelmével. S hisszük, hogy velünk együtt a multa visszatekintve hasonló érzelem hatja át mindazokat, kik azokért az eszmékért lelkesülnek, melyeknek e folyóirat képviselője, kik a lelkiismereti szabadságért, a tiszta keresztény elvekért és erkölcsiségért lángolnak. Ez együttérzés biztatás a további munkára, melyet mi teljes erőnkől igyekszünk megtenni. De engedtessek meg reménylenünk, hogy a közös érzelmek és rokonszenvek nemcsak azok részéről fognak nyilvánulni, a kiktől tapasztalni eddig szerencsénk volt, hanem azok részéről is, a kiknél a rokonszenv ugyan nem hiányzott, de kifejezésre nem juttatták. Minél többen fogják ezt tenni, annál terjesebb és erősb lesz ez organum is és annál inkább fogja azt az ügyet reprezentálni, a melyért áll és oly modorban, mely ahhoz talál.

A jelentkezéseket, a pártolói és előfizetési díjjakat kérjük január hó végeig beküldeni.

Boldog karácsonyt és boldog új évet kívánunk!

A SZERKESZTŐSÉG.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

XII. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Készpénzben:

Ágh Ferencz, B.-Hunyad	3	frt
Id. László Ferencz, Gyepes (2-or)	50	"
Id. Gálfalvi István, Ürmös (2-or)	1	"

Összesen: 54 frt.

b) Kötleveleiben:

László József tanár	25	frt.
-------------------------------	----	------

c) 5 érig:

Német István lelkész . . . à 1 frt =	5	frt
Ürmösi János tanító . . . " " =	5	frt
Elekes Sámuel, Siménfalva " " =	5	frt
Elekes Dénes " " =	5	frt
Kozma Elek " " =	5	frt
Vári Domokos " " =	5	frt
Sztannai Mózes, Sztmiklós " " =	5	frt
Orbók Sándor, Rugonfalva " " =	5	frt

d) 10 érig:

Al.-Siménfalvi ekkl. . . . à 5 frt =	50	frt.
--------------------------------------	----	------

Még igen számosan vannak, a kik e fontos ügyről meg nem emlékeztek olyanok is, a kik mostani helyzetüket iskoláink istápolásának köszönhetik. Némelyek több-kevesebb összeget aláírtak ugyan, de még egy fillért sem fizettek. Vajha a jövő évet örvendetesebb hírrel és eredménynyel zárhatnám be!

Kolozsvárt, 1889. dec. 16.

BENCZÉDI GERGELY
közpénztárnok.

Igen tisztelt Szerkesztőség!

Egyh. folyóiratunk valamelyik hasábján egy kis helyet bátorkodunk kérni, hogy egy távoli jöltevőnknek a nyilvánosság előtt is hálás köszönetet mondassunk. Ugyanis:

Özv. Sinka Mihályné, sz. Konecz Eszter urasszony a kis-solymosi unitár. egyház-községnek Alpestesről egy 40 frt értékű diszes urasztali takarót kegyeskedett ajándékozni. E becses adományával Isten iránti szeretetének és egyházunkhoz való hő ragaszkodásának kívánta jelét adni. Fogadjja érette egyház-községünk nevében e helyen is hálás köszönetünk nyilvánítását.

Kis-Solymos, 1889. sept. 17.

IZSÁK ISTVÁN,
megye-gondnok.

NAGY SÁNDOR,
unitárius pap.

Rugonfalvi tek. Jeddi Lajos ur, ev. ref. vallású, a medeséri unitárius pap-ságnak a medeséri határon egy darab erdőterületet ajándékozott, melynek térmértéke 1 hold és 51 □ öl, becsértéke pedig 30 frt.

Ezen nemes tetteért adományozó urnak a nyilvánosság terén is hálás köszönetemet nyilvánítom!

Medeséren, 1889. aug. 25.

FERENCZI ÁKON,
medeséri unitárius pap.

Tisztelendő Szerkesztőség!

A mészközi unitária ekkleziájában, mészközi birtokos tks. Gálfi Mihály ur és neje Komjátszegi Ida urasszony, ajándékoztak egy ezüst fonalos rojtos nagy szószéktakarót, melynek értéke 45 forint.

A mészközi unitária ekkleziája nevében ezért leghálásabb köszönetem nyilvánítom.

Mészkö, 1889. dec. 15-én.

TARCSAFALVI PÁL,
unitárius pap.

